

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.922.27 : 171/177.7

© А. В. Фурман, 2023

orcid.org/0000-003-1550-6955

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2023.2.288169>

ФУРМАН Анатолій Васильович

*доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології
та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету
(м. Тернопіль)*

МЕТОДОЛОГІЯ І ПСИХОЛОГІЯ В РЕФЛЕКСИВНІЙ АРХІТЕКТОНІЦІ КОНЦЕНТРІВ МЕТОДОЛОГУВАННЯ

Фундаментальне дослідження присвячене рефлексивному обґрунтуванню логіко-змістової архітектоніки ко н ц е н т р і в методологування – філософського і філософсько-психологічного, що узаasadнюють тематико-концептуальну цілісність структури і змісту підсумкового (п'ятого) тому авторської хрестоматії «Система сучасних методологій» (2015, 2021), призначеної для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня підготовки з академічного вишколу докторів філософії різних спеціальностей. Головна і д е я обопільного раціокультурного збагачення обох розглядуваних наук полягає у їх сутнісному діалектичному взаємопроникненні, коли психологія зможе розв'язати власні ключові проблеми і вирішити найскладніші завдання тільки шляхом задіяння новітніх здобутків філософської методології, натомість остання спроможеться вийти із воб'єктного в текстах, значеннєво дистильованого й особисто відстороненого стану тільки за умов використання продуктивних можливостей психології як людинознавчої царини і, першорядно, як усеохватної сфери миследіяльності й у такий спосіб відкриє власну свободу-практику – ковітального, мислекомунікаційного, мудро-дайного м е т о д о л о г у в а н н я. Об'єктом наукового конструювання є архітектоніко-концентрична організація методологічних творів провідних мислителів минулого і сучасності за двома тематичними напрямками: а) фундаменталії і перспективи розвитку філософської методології і б) новаційні засоби та евристичні ресурси професійного методологування, що унаслідують бінарне взаємо-

доповнення багатокілевих утворень зі спільними центрами. Ці складноструктуровані утворення й становлять розлоге предметне поле здійсненого мислевчинення із нерозривними полюсами буттєвості, а саме с в і т у методології як можливості розширеної свідомості, що узасаднює трансцендентальна методологія І. Канта, і с ф е р и методологування як дійсності її живого екзистенціювання, що унааялює винятково ґрунтовне методологічне дослідження історичної значущості психологічної кризи Л.С. Виготського. Від зазначених полюсів-фокусів відходять своєрідні тематико-змістові кола (тексти) різної культуротворчої вагомості. Так, з одного боку, висвітлено ш і с т ь методологічних концентрів усе більш розширеного формату світоглядної дії – чітко рубриковані т в о р и: Ж.-П. Сартра і М. Гайдеггера про сутність гуманізму, що виконані у річизі екзистенційного напрямку, проте у різних вимірах і стилях філософування; М. О. Бердяєва про філософську істину та інтелігентську правду, але із поправкою на парадоксальність та органічність брехні; М. М. Бахтіна та О. Є. Самойлова про одиначне та виняткове буття-подію як про спосіб уприсутнення людини у подієвій архітектоніці реального вчинення і, відповідно, про діалогічне позиціонування щодо одного й того ж об'єкта осмислення у формі постановки теоретичної проблеми та про задіяння при цьому ідеї як засобу мислення; І. Лакатоша про філософське упрозорення історії науки та про її відомі раціональні реконструкції із зосередженням уваги на перевагах авторської методології дослідницьких програм; наші творіння (А. Ф.) про метатеоретичну мозаїку життя с в і д о м о с т и і про методологічну реконструкцію системомислєдїяльнїсного підходу до її розуміння як атрибутивного способу людської буттєвості та як квазіоб'єктної дійсності новітньої методології; і на завершення – уперше презентована новостворена нами категорійна матриця вітакультурної методології як канонічної форми методології взагалі, що становить новітню, філософськи зорієнтовану і раціогуманітарно змістовлену, світоглядну мапу новітнього методологічного знання і в разі вмілого її застосування перетворюється на потужний інструмент професійного методологування. З іншого боку, роз'яснено філософсько-психологічне наповнення ш е с т и (включаючи тематично актуальну післямову) концентрів методологування, які символізують поступове розширення кіл-звершень низки фундаментальних п р а ц ь: С. Л. Рубінштейна і М. С. Гусельцевої про суть принципу творчої самодїяльності, що вказує на спосіб вирішення однієї радикальної проблеми – співвідношення об'єктивного буття і суб'єкта свідомості, та про реальні здобутки столітньої розробки суб'єктно-дїяльнїсного підходу у наступності його (С. Л.) трьох періодів методологічної творчості:

неокантіанського, марксистського, антропологічного (екзистенційного); Г. П. Щедровицького та А. В. Фурмана про інтелектуальні джерела, базові уявлення, категорійні засоби, системні засновки, відтворювально-діяльнісні схеми, логічні принципи, оргдіяльні нормативи та інваріанти різносвідомісного позиціонування загальної теорії діяльності, а також про результати рефлексивно-вчинкової реконструкції цієї теорії за логікою всезростаючої методологічної рефлексії та з допомогою авторськи сконструйованої метаметодологічної оптики, що уможливили оновлення існуючої мозаїки ідей і тематизмів, концептів і концепцій, засновків і принципів, уявлень і конструктів, понять і категорій, мислешем і моделей, матриць і парадигм; наша розробка багатопараметричних моделей методологічних оптик класичної, некласичної і постнекласичної наукової раціональності як різнодосконалих інструментів мислевчинення; Ю. І. Яковенка та О. Є. Фурман про нагальну проблематику постановня методології соціогуманітарних наук у двох аспектах – про виникнення невідрадного факту методологічної травми та умови її подолання і про методологічно доцільне збагачення поняттєво-термінологічного поля завжди актуальних к а т е г о р і ї простору і часу в діалектичному взаємодоповненні методів індукції та дедуції з опертям на авторську теорію інноваційно-психологічного клімату організацій; Г. П. Щедровицького та А. В. Фурмана й О. Є. Фурман про перспективи співмобілізації епістемологічних і рефлексивно-інтерпретаційних ресурсів розвитку психології та методології і про альтернативний до науково-предметного розуміння погляд на психологію як на універсум людської ковітальності й відтак як на особливий світогляд, що обґрунтований за чотириетапною логікою утвердження стратегем психологічного мислевчинення; авторський твір про багатоджерельне аргументування появи в найближчому майбутньому винятково популярної п р о ф е с і ї методолога, котрому будуть притаманні розширений горизонт ідеальної буттєвості свідомості у її особливому осередді – унікально самоорганізованій дійсності методологічного мислення, котре уможливорює постійно відновлювальну рефлексивність і мислевчинково досконале методологування. У підсумку висновується, що п р и й д е ш н е методології пролягає поки що незвіданим магістральним курсом пізнання, проєктування, сценарування і творення локальних оаз модульно-розвивального часопростору вмотивованого екзистенціонування мотрійково низхідних, трансцендувально згармонізованих і функційно взаємоспричинених, зонайменше чотирьох субстанційних дійсностей індивідуального чи командного життєздійснення: свідомості – рефлексування – мислення – думання.

Ключові слова: світ методології, сфера методологування, свідомість, психіка, психологічна наука, методологічна проблема, концентр методологування, методологічна оптика, процедура концентрування, трансцендентальна методологія, мислесхема, практичне, екзистенціоналізм, гуманізм, методологема, думка, мова, філософська істина, парадокс брехні, діалогіка, онтологія вчинку, вчинення, ідея, теоретична проблема, раціональна реконструкція, дослідницька програма, метатеорія свідомості, методологічна реконструкція, свідомо здатність особи, системомислєдїяльнісний підхід, канонічне мислєвчинення, вітакультурна методологія, категорійна матриця, типологічний підхід, методологічне дослідження, психологічна криза, творча самодїяльність, суб'єктно-дїяльнісний підхід, загальна теорія дїяльності, методологічне мислення, генеза рефлексії, метаметодологічна оптика, наукова раціональність, методологічна травма, простір і час, циклічно-вчинковий підхід А. В. Фурмана, психологія як сфера мислєдїяльності, професія методолога, предметне поле методології.

*«Можливість психології як науки
зонайперше є методологічна проблема...».*

(Лєв Виготський, 2023, с. 176)

*«Поza рамок методологічної думки
ніякої психології більше бути не може».*

(Георгій Щєдровицький, 2021, с. 125)

Актуальність проблемної теми методологічного дослідження. Чотиритомна хрестоматія під назвою «Система сучасних методологій» (2015, 2021) готувалася до видання упродовж двадцяти років і побачила світ улітку 2015, коли в мене як упорядника, відповідального редактора, перекладача та автора солідної добірки статей уперше з'явилася нагода вести курс «Методологія та організація наукових досліджень» для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня підготовки з академічного вишколу докторів філософії із 23 спеціальностей тепер уже класичного багатoproфільного національного університету (див. авторську програму із названої дисципліни: Фурман А., 2023а, с. 209-244). Тоді т е т р а л о г і я охопила 122 статті загальним обсягом 146 др. арк., які були рубриковані за *восьми розділами*, зважаючи на два засадничі критерії відбору кожної статті до певного розділу та її місце в окремішній наступності мережива методологічних праць: а) від найзагальнішої проблематики культури, методології, науки, філо-

софської методології до методологій наукового пізнання, парадигмальних досліджень, науково-дослідницьких програм і соціогуманітарних наук; б) від класичних філософських творів із самотутніми організаційними схемами-способами рефлексивного пізнання до неklasичних методологічних розробок світоглядного і раціогуманітарного характеру й далі до новітніх методологій фундаментального дисциплінарного формату – системомислєдїяльнїсної і вітакультурної та до авторської системи професійного методологування як інноваційної інтелектуально-духовної п р а к т и к и неприродного сферного творення засобами та інструментами саморефлексивних мислення, діяльності і мислєвчинення *загостреного почуття-просвітлення свідомості* й відтак розширення і збагачення її всеможливих екзистенційних горизонтів інобуттєвості – концептних, понятійних, мислєсхемних, символічних, образних, конотаційних, сенсосмислових, категорійних та ін. При цьому перших три томи були видрукувані в 2015 році, тоді як четвертий, будучи повністю підготовлений до оприлюднення, суто із матеріальних і технічних причин, був виданий без змін у 2021-ому.

Очевидно, що за ці вісім років, зважаючи на лавиноподібне зростання інформаційно-знаннєвого капіталу сучасного глобалізованого людства, відбулося чимало істотних епістемологічних і суто культурно вагомих зсувів у *всесвітї методології*, передусім у її двох найважливіших, хоча й дещо полярних за призначенням, проте взаємопрониклих й обопільно збагачувальних за змістово-засобовим наповненням, ц а р и - н а х : з одного боку, в її найвищому – метатеоретичному – обширі інноваційного розвитку, а саме у часопросторі *філософської методології*, з іншого – у силовому полі *професійного методологування* як новітньої свободи-практики рефлексивно самоорганізованих, методично вивірених та інструментально забезпечених мислєдїяльності і мислєвчинення, тобто як універсальної форми екзистенційного практикування й заразом творення самої методології. Звідси цілком логічним є доповнення восьми наявних розділів хрестоматії ще двома, які б відображали тенденції розвитку і перспективи употужнення зазначеного – біфуркаційно-рекурсивного – утвердження діалектичної єдності методології-

як-учення і методологування-як-практики: **розділ 9** «Фундаменталії і перспективи розвитку філософської методології» та **розділ 10** «Іноваційні засоби та евристичні ресурси професійного методологування».

Постановка методологічної проблеми дослідження діалектичного взаємозв'язку методології і психології. Для багатьох дослідників, котрі займаються пізнавальною творчістю у сфері соціогуманітаристики і так чи інакше рефлексують *новітній кризовий стан психологічної науки*, сьогодні зрозуміло, що лівова частина засадничих проблем і невирішених, здавалося б, тупикових завдань перебувають не в мислєдіяльнісній площині *моно- чи навіть поліпредметного теоретизування*, а у форматі **компетентного методологування**, причому не стільки наукового, скільки ф і о с о ф с ь к о г о, тобто вітакультурно змістовленого, множинно рефлексивного, канонічно еталонного за універсальною свідомісною оргсхемою мудрости мислєвчинення. Інакше кажучи, там, де *теоретичні пошуки*, центруючись довкола об'єктних і предметних ідеалізацій, що штучно виокремлені думкою із живильної цілісности самобутньо організованої психічної реальності, перестають давати бодай якісь конструктивні психологічні знання, на допомогу приходять *методологічні дослідження*, які, з одного боку, обґрунтовують форми, методи, принципи і норми коректних пошукувань будь-якого спрямування і змісту в царині психології, з іншого – створюють та опрацьовують засоби й інструменти, часто надскладні та інтелектоємні, ефективного здійснення рефлексивної мислєдіяльності професійного психолога-дослідника.

Серед великого набору не теоретичних, а суто *методологічних проблем* сучасної психології однозначно, хоча й поки що контурно, вкажемо на найважливіші:

1) на обґрунтування більш складного об'єкта психології як соціогуманітарної вітасофійної науки (сутнісно від психіки, психічної реальности до психодуховного, психодуховної дійсности) й на оновлене визначення значно розлогішого, чітко структурованого й полісегментного, її *предметного поля*, котре б відповідало сутнісному змісту тій незвідано хитромудрій – об'єктивно-суб'єктивній – комбінації психічного і духовного, яка правдєшньо вивчається психологами. Саме на

цю позауявлювану складність майже сто років тому звертав увагу Л. С. Виготський: «...У жодній науці немає стількох труднощів, нерозв'язних контроверз, поєднання різного в одному, як у психології. Предмет психології – найважчий з усього, що є у світі, найменш піддається вивченню; *спосіб його пізнання* повинен бути повний особливих хитрощів і пересторог, щоб дати те, чого від нього чекають» (Виготський, 2023, с. 176);

2) на вихід психології в останні кілька десятиліть за межі тотально панівних до цього природоцентризму та емпіризму, за яких науковому пізнанню підлягає *психіка* як суто органічне (природне) явище у її різних формах (головно у вигляді психічних процесів, станів, властивостей, тенденцій), функціоналах (нижчі і вищі, пізнавальні, регуляційні та інструментальні психічні функції) і численних гносеологічних конструктах (до прикладу, *відношення, мотив, домагання, афект, інтелект, особистість, індивідуальність, Я-концепція, самоактуалізація*), проте за умов оприявлення чи віднесення їх до емпірики – певного психічного явища чи групи таких явищ (до слова, ще Л. С. Виготський висноував, що поняття емпіризму «суто негативне і за історичним походженням, і за методологічним змістом...», 2023, с. 153); натомість таке обмежене настановлення на вивчення досвідно підтвердженого, феноменально унаявленого істотно звужує формат пізнання буттєво вкорінених, але не проявлених сфер психодуховного (скажімо, мислення, свідомости, віри, любови, свободи) як неприродних, ноуменальних, переважно трансцендентних;

3) на переборення психологією, щонайперше як людинознавчою наукою, реальної загрози стати винятково прикладною галуззю раціогуманітарного знання, у якій домінують різноманітні психотехніки і психопрактики, причому часто сумнівної концептуальної довершеності й аматорського вишколу; мовиться про *вкрай шкідливу тенденцію універсалізації практики* у психології, як і про спокусу все піддавати практикуванню у суспільному житті взагалі, де практика неспроможна «розв'язувати екзистенційні проблеми» (Кримський: Система..., 2015, т. 1, с. 230-232). У цьому рефлексивному аспекті очевидно, що «*психології бракує методології...*» (Виготський, 2023, с. 151) і головне, що 96 років потому її можна створити, якщо прийняти *альтернативну методологему*

опрацювання психології як універсуму людської мислєдїяльностї й одночасно як особливого, людиноцентричного, свїтогляду, до формування якого причетні всі соціалізовані особи шляхом здійснення тієї чи іншої, посильної для них, психологічної роботи (див. Фурман А., Фурман О., 2021);

4) на методологічну реконструкцію, істотне оновлення і якісне збагачення існуючого арсеналу методів, способів, засобів та інструментів психологічних пізнання, конструювання, мислєдїяння, рефлексування в напрямку створення психологією, за задумом Л. С. Виготського, «методології своєї апаратури» (2023, с. 134). І перші серйозні кроки в цьому напрямку нами нещодавно здійснені щонайменше у чотирьох напрямках розробки *новітніх методологічних оптик*: а) постнекласичної наукової раціональності (Фурман А., 2022б), б) багаторівневого модульно-розвивального комплексу (Фурман А., 2023б), в) рефлексивно-вчинкового сценарію метаметодологування (Фурман А., 2022а), г) творення категорійних матриць у психології і методології (Фурман А., 2020, 2023б).

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблемної теми дослідження. Найповніший виклад відомих на сьогодні у загальнолюдській культурі *тематично-змістових концентрів світу методології* містить підготовлена і видрукувана нами у 2015 і 2021 роках чотири томна хрестоматія під назвою «Система сучасних методологій», що адресована здобувачам другого (магістр) і третього (доктор філософії) освітньо-наукових рівнів підготовки для всіх спеціальностей за вісьмома тематичними блоками: «Культура, методологія, наука у сфері суспільного життя», «Філософська методологія», «Методологія наукового пізнання», «Методологія парадигмальних наукових досліджень», «Методологія науково-дослідницьких програм». «Методологія соціогуманітарних досліджень». «Системомислєдїяльнісна методологія», «Вітакультурна методологія і система професійного методологування» (Система..., 2015, 2021). Проте за восьмирічний цикл творчої праці вдалося як уперше перекласти на українську мову і надрукувати у журналі «Психологія і суспільство» знакові роботи із філософської методології всесвітньо відомих мислителів (Ж.-П. Сартр, М. Гайдеггер, М. О. Бердяєв, М. М. Бахтін, І. Лакатош, С. Л. Рубінштейн, Г. П. Щедровицький), так і опублікувати в

цьому періодичному виданні методологічні праці знаних психологів, соціологів (Л. С. Виготський, М. С. Гусельцева, О. С. Самойлов, А. В. Фурман, Ю. І. Яковенко та ін.), що поставило надзавдання підготувати п'ятий, додатковий, том названої хрестоматії.

Мета чинного дослідження: рефлексивне обґрунтування логіко-змістової архітекτονіки двох взаємозалежних концентрів методологування – філософського і філософсько-психологічного, що узasadнюють тематико-концептуальну цілісність структури і змісту підсумкового (п'ятого) тому авторської хрестоматії «Система сучасних методологій».

Об'єктом конструювання є архітектоніко-концентрична організація методологічних творів провідних мислителів минулого і сучасності за двома тематичними напрямками: а) фундаменталії і перспективи розвитку філософської методології та б) новачинні засоби й евристичні ресурси професійного методологування.

Предмет мислевчинкового творення становлять бінарно взаємозалежні *концентри методологування*, що мають два центри або полюси буттєвості – *світ* методології як можливість розширеної свідомості і *сфера* методологування як дійсність її живого екзистенціювання, від яких відходять тематико-змістові кола (тексти) різної культуротворчої вагомості.

Методологічна оптика дослідження охоплює:

1) вчення І. Канта про архітектоніку як про «мистецтво [побудови] систем», як «про Наукове в нашому пізнанні взагалі», що «необхідно належить до методології» (Кант, 2000, с. 470);

2) авторську конструкцію *рефлексивно-вчинкового методологування*, тобто надскладного пристрою метаметодологічної оптики дослідження наявних теорій та епістемологічних систем (Фурман А., 2022а);

3) ідеали, принципи, взірці, норми і параметри *постнекласичного типу наукової раціональності* у їх системному методологічному рефлексуванні (Фурман А., 2022б);

4) логіко-методологічну процедуру концентрування, здійснювану у сферному контексті ресурсів професійного методологування та з урахуванням шести обґрунтованих нами ознак концентрувально-методологічного мислення (див. Віта-

культурна...2019, с. 381-390; Фурман А., 2009, с. 4-12, 2016а, а також далі).

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. КОНЦЕНТРИ МЕТОДОЛОГУВАННЯ ТА ЇХ СУТНІСНІ ОЗНАКИ

Концентр (від лат. *con* – разом, спів, і *centrum* – центр, осердя, основоположення) як термін первинне застосування одержав в освітній практиці та педагогіці, зокрема в дидактиці та методиці викладання іноземних мов. Так, на сьогодні зміст поняття «концентр» витлумачується у таких значеннях: а) це окремий ступінь навчання, що пов'язаний із попереднім єдністю змісту і водночас відмінний від нього більшою складністю та більшим обсягом; тому викладання та учіння розмежовано принаймні на два центри; б) це також відносно замкнутий цикл освітнього процесу, під час якого учні чи студенти оволодівають певним обсягом мовного і мовленнєвого матеріалу; причому вже після першого концентру вони можуть брати участь у справжньому мовленнєвому спілкуванні, хоча й у рамках дуже обмеженого кола тем і ситуацій, а також спроможні читати і розуміти деякі типи тестів; кількість концентрів визначається цілями та умовами навчання і водночас задає його певну етапність, циклічність; в) на довершення це ще й однокорінне похідного поняття «концентризм», яке у педагогіці набуло статусу *методичного принципу* навчання, що передбачає розподіл і систему подачі навчального матеріалу у вигляді відносно замкнених циклів, тобто концентрів, що уможливають поступове розширення й поглиблення, а тому забезпечують цілісність і наступність освітнього процесу на різних його етапах, ступенях.

В 2009 році нами переконливо аргументовано, що є етимологічні, лексико-граматичні і суто методологічні підстави ввести в теоретичний дискурс соціогуманітарної науки широке розуміння змісту, обсягу і значення поняття «концентр». Річ у тім, що кількома роками раніше П. П. Кононенко, обґрунтовуючи періодизацію етноісторичного поступу українства як обширної раціогуманістичної системи, виокремлює *низку концентрів українознавства* й уперше доводить, що цілісне теоретичне знання найкраще подавати у вигляді *концентрів як*

своєрідних ідей-згустків, або досконалих мислеформ довершено промислової дійсності; причому кожний окремий концентр не виникає сам собою, а формується у процесі тривалої мислєдіяльності інтелектуалів, наукових шкіл і навіть глобальних культурних спільнот. У своєму промисленому і відкомунікованому завершенні він постає як потужний інструмент уреальнення засадничих першооснов у багато-параметричній взаємодії «Людина – Світ», відображає організованість концентрованого – згущеного та інтерференційного – наукового знання (див. детальну Фурман А., 2009, с. 5-6).

Наступний важливий методологічний крок у цьому напрямку пошукувань у той час був здійснений нами, коли вдалося перейти від аналізу концентрів як одиничного (освіта, педагогіка, методика навчання) і як особливого (українознавство) і до їх обґрунтування як загального (теоретизування, методологічна робота, оргдіяльнісні, пошуково-імітаційні, карнавальні та інші форми людського ковітального практикування) і як універсального (типи філософування, системомислєдіяльнісна і вітакультурна методології, професійне методологування). В такий спосіб, з одного боку, відкрилися перспективи розробки *концентра як категорійного поняття і світоглядної універсалії* (категорії культури), з іншого – уможливилось пізнання і відтворення реальної діалектики мисленневої роботи у різних значеннево-сміслових полях опрацювання *концентра як потужного концепту сучасного теоретизування*, котре зреалізовується на всіх чотирьох рівнях організації наукової раціональності – класичне, некласичне, посткласичне і постнекласичне (Фурман А., 2016а, с. 195-198). Але найголовніше те, що постання *концентрів як гармонійних мислеформ* актуальне для розвитку самої методології, особливо тієї, котра сповідує *вітакультурні еталони* філософськи зорієнтованої, науково продуктивної, епістемно цілісної, ковітально здійснюваної, вчинково повновагомої і канонічно довершеної особливо в багатоманітті її форм, способів і засобів власної свободи-практики – *сфери методологування* (Фурман А., 2016а). У цьому разі виникає ситуація збагачення сфери вітакультурної методології ще одним високоточним *інструментом* категорійного аналізу, коли мовиться про концентр як універсалію, і водночас новітньою *логіко-методологічною про-*

цедурою виняткової вагомості для розширення часопростору мисленневої культури і наддосконалої діяльності, коли йдеться про процесний перебіг-здійснення *концентрування*, що потребує окремого дослідження.

Наразі визначимо **шість ознак концентрувально-методологічного мислєдїяння** на будь-який предмет, що у синтетичній єдності й забезпечують отримання бажаного продукту – окремої архітектоніки центрів методологування (*Вітакультура...*, 2019, с. 384):

- *поєднувальність* в основоположних, засадничих, центральних ідеях, епістемах, позиціях, поглядах, підходах, діях, речах;

- *ступенєвість* чи *рівнєвість* у взаємозалежному розміщенні центрів, що критерійно визначається зростанням складності – формальної і змістової, кількісної та якісної;

- *циклічність*, яка є атрибутивною характеристикою розвиткового функціонування будь-якого повноцінного центру;

- *усвідомлюваність* центрів як своєрідних ідей-згустків, думок-вузлів чи стрижневих мислєформ довершено просвітленої свідомістю дійсності;

- *відкрита розвитковість* та *незавершеність* гармоніки концептів як наддосконалих інструментів мислєдїяльності і професійного методологування, а відтак й уреальнення засадничих першооснов багатопараметричної взаємодії у форматі “Людина – Світ”;

- *універсальність* світоглядного розвою пізнання і відтворення діалектики мисленневої роботи у різних значеннєво-смыслових полях опрацювання *мережі центрів* як потужного концепту сучасних теоретизування, методологування, проектування та інших форм рефлексивного практикування.

2. ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНА МЕТОДОЛОГІЯ І. КАНТА ЯК СПІЛЬНЕ ОСЕРЕДДЯ ВИТОКУ КОНЦЕНТРІВ ФІЛОСОФСЬКОГО МЕТОДОЛОГУВАННЯ

Відбір найфундаментальніших тематичних творів до *розділу 9* спричинений потребою подати оптимальну сукупність *філософсько-методологічних центрів*, які текстово

оприявнюють самотні способи рефлексивного мислення того, що таке *світ методології* із його ідеями і концептами, поняттями і принципами, засновками і підходами, епістемними формами і категорійними засобами. Безумовно, що своєрідною точкою відліку, від якої відходять концентричні кола, тут є *трансцендентальна методологія Іммануїла Канта*, що поклика на розкрити формальні умови постання системи чистого (себто незалежного від досвіду чуттєвого сприйняття) розуму (Кант, 2000). Його критика – це «вимога до розуму знову розпочати найскладнішу із його справ, а саме самопізнання, і встановити розсуд, який міг би виправдовувати кожне його правомірне домагання і водночас відхиляти безпідставні зазіхання». Свій метод цей усесвітньо відомий мислитель називає «трансцендентальним», зважаючи на те, що він вивчає, як можливий перехід апіорних (загальних, незалежних від досвіду) форм пізнання у систему знань, тобто як конструюються нашою пізнавальною здатністю умови досвіду. Розум, переходячи межі спроможности пізнання, незалежно від будь-якого досвіду й утворює *поняття та ідеї*. І це вже не пізнання, а мислення, які треба чітко розрізняти. Світ, душа, Бог, воля, безсмертя тощо, на думку філософа, – це уявлення, ідеї, які можна і навіть потрібно помислити, однак їх не можна пізнати. Тому спроба мислити предмети як необхідні, проте досвідно не підтверджені й теоретично не довідні, «є витонченим пробним каменем того, що ми припустили як змінений метод способу мислення, **а саме, що ми можемо пізнавати про речі а пріорі лише те, що ми самі в них вклали**». Якщо чуттєвість – це здатність відчувати уявлення, то розсуд – здатність утворювати уявлення, ідеї. Причому чисте споглядання є просто формою, у якій щось споглядається, а чисте поняття – тільки формою мислення взагалі. Лише чисті споглядання і поняття можливі а пріорі, емпіричні – лишень а posteriori, із досвіду. Звідси постає така максима: *думки без змісту порожні, споглядання без понять сліпі*. Відтак *трансцендентальним* є таке пізнання, «яке спрямоване не на предмети, а загалом на наш спосіб пізнання предметів, оскільки воно має бути можливим а пріорі». В цьому уможливленні процес пізнання проходить три стадії: а) розмаїття чистого споглядання, б) синтезу цього розмаїття у здатності уяви, в) кате-

горії, які надають цій чистій синтезі єдність. Категорійна єдність функційно й становить загальність, чистоту розсуду, або ще *трансцендентальну єдність самосвідомості* як уможливлення пізнання а ріогі.

Отже, за І. Кантом, *трансцендентальна методологія* – це «визначення формальних умов [для] завершеної системи чистого розуму» як дисципліни, канону, архітектоніки та історії. Наразі із багатоманіття понятійних конструкцій, тематизмів та узагальнень цього ґрунтового твору звернемо увагу читачів на два важливі моменти.

Перший стосується відповіді на питання, яке мислитель ставить самому собі: «Як узагалі можна застосовувати чисті поняття розсуду до явищ?» Він розмірковує, що це «має бути щось третє, що, з одного боку, схоже на категорії, з іншого – на явища й уможливлює застосування перших до других». І це – *трансцендентальна схема*, тобто уявлення-опосередкування, своєрідний місток чи зв'язуюча ланка між категорією і явищем, між чистим поняттям розуму і чуттєвістю. Ця *с х е м а*, як і функціонально близьке (головно за формою, а не за змістовленням) поняття «*мислєсхема*», що введене нами в інтелектуальний дискурс у 2005 році (див. Фурман А., 2016а, с. 182-209), оприявнює фундаментально неочевидне: наші чисті поняття виникають не через абстракцію, а через *конструювання*, через продуктивну силу виображати, у нашому випадку не тільки символічно і семантично, а ще й графічно. Інакше кажучи, образ поняття конструюється у процесі споглядання, його утворенням і є *схема* окремого поняття. Тому *схеми* – це не образи і не відбитки предметів, а уявлення, або *м о д е л і* для утворення можливих предметів досвіду. «Насправді, у засновку наших чуттєвих понять перебувають не образи, а *схеми*», точніше – *мислєсхеми*; до прикладу, «схема трикутника не може існувати ніде, окрім думок, й означає правило синтези для сили виображати з огляду на образи простору». *Схема* такої сили – це також «правило визначення нашого уявлення відповідно до загального поняття».

Другий методологічно вагомий момент стосується канонічного розуміння І. Кантом *практичного*, яким «*є все те, що можливе через свободу*», і в цьому контексті про кінцеву мету чистого застосування нашого розуму, щонайперше стосов-

но трьох предметів: свободи волі, безсмертя душі та існування Бога. Мовиться про чисті практичні закони, а саме про моральні закони, що «належить до практичного вживання чистого розуму й дозволяють певний к а н о н» як «сукупність апріорних засад правильного використання певних пізнавальних спроможностей узагалі». Отож слушно оперувати «поняттям свободи лише в практичному сенсі» і *практичним* називати все те, що пов'язано – чи то як підстава, чи як наслідок – із *вільною самоволею*. Таке філософське позиціонування Канта суголосне аргументованим настановам **Сергія Кримського** стосовно *небезпеки універсалізації практики* як конче негативного явища та її, більш ніж скромного місця у вирішенні екзистенційних проблем людини (див. Система..., 2015, т. 1, с. 230-232). Більше того, на цьому шляху особи вживання у буття високо імовірною є небезпека помилки. Її апеляція до практики тут не допомагає, навіть п р а к т и к а як перетворювальна чи виробнича діяльність здебільшого безсила, адже вона лише розбалансовує екзистенційну потугу цілого, ускладнює пізнавальний процес загостренням колізії, що виникає між софійністю і практичною потребою. Відома ленінська фраза (цитата із «Фауста» Гете): «теорія, мій друже, суха, а дерево життя-то вічно зеленіє», – це слова диявола – Мефістофеля, котрий є викінченим практиком, хитруном, циніком. І саме можливістю практичної зміни світу, виходом із наукової лабораторії у сферу суспільної практики він спокушає чесного вченого Фауста: спочатку виконує його домагання зробити всіх людей багатими, але через шалену інфляцію всі стають жебраками; далі теж саме стається із будівництвом каналів для мореплавання: знищується дзвіниця, тому що дзвоновий передзвін не матеріальний, гинуть старі – Філемон і Бавкида; потім диявол, формально приймаючи роль піклувальника, у вигляді турбот проникає до Фауста і засліплює його; як людина він думає, що будує канали, а насправді лемури риють йому могилу й урешті-решт скидають його в неї, коли той в екстазі вигукує: «Зупинись мить, ти чудова!» Аналогічне відбувається і сьогодні в театрі жахів російсько-української війни: кремлівські практики, втративши людську подобу, а не те що гуманістичні орієнтири міжнародного співжиття, сатанинськи п р а к т и к у ю т ь всеможливі способи тероризму, жорстокости, людиновбивства. І з кожним простріляним

московитами черепом чи з кожною розірваною грудною кліткою українця летять у прірву небуття століття людської цивілізації, скочуючи обреханий ординський народ до здичавіння, варварства, нелюдськості. Проте й у цих трагічних обставинах діють зворотні сили, викликані таким страшним практикуванням, що унаочнює смертельні небезпеки від універсалізації практики на противагу *мудрости мислевчинення* і водночас веде до нульових і негативних ситуацій парадоксального змісту: воскресіння через смерть, світло через темряву, благодать через усвідомлення гріхів, добро через зло і т.ін. Навіть перед лицем Бога як владики вічності людина спиною відчуває холод неунікної безодні небуття.

3. ПЕРШИЙ МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕНТР – ТВОРИ Ж.-П. САРТРА І М. ГАЙДЕГГЕРА

У пропонованій синхроніці першопочаткови й концентр становлять дві роботи про сутність гуманізму чи не найвідоміших мислителів ХХ століття – *Жана-Поля Сартра* (2022) і *Мартіна Гайдеггера* (2023), що виконані у річищі екзистенційного напрямку, проте вочевидь у різних вимірах і стилях філософування. Так, невелика, проте змістовно ємна, праця першого «*Екзистенціалізм – це гуманізм*» (1946) у популярній формі оприявнює світогляд ні основоположення *філософії екзистенціалізму*, аргументовано висвітлює культурнофілософські здобутки *екзистенціалізму як учення* що уможливорює людське життя й приймає за аксіому твердження, що всяка істина і будь-яка дія передбачають довіклля та суб'єктивність, котра організується або як поведінка, або як учинок. Фундаментальний засновок цього вчення формулюється у вигляді максими: «*існування передує сутності*», по-іншому, «*потрібно виходити із суб'єкта*», що стала на десятиріччя беззаперечною ідеологією екзистенційного руху. А це означає, що особа спочатку існує, зустрічається, з'являється у світі й тільки потім визначається та набуває автентичності; відтак вона передусім є *проект*, який переживається й реалізується суб'єктивно, творячи у такий спосіб із себе людину. Звідси постає *гуманістичний сенс* світоглядної доктрини екзистенціалізму: він віддає кожній особі у володіння її реальне буття і покладає на неї повну відповідальність. Причому в цій доктрині

заперечується натуралістичний детермінізм, ~~як~~ обстоюється думка, що немає жодної природи людини, як немає і Бога, котрий би її задумав. Тому сутність людини перебуває в ірраціональній площині, пов'язана із *повною свободою діянь*, почуттями смутку і страждання, спонтанними хвилями екзистенційного страху, нездоланною абсурдністю суспільного повсякдення, врешті-решт із випадковістю і пережиттям покинутості-самотності. У цих драматичних обставинах переповненого марноттям і безглуздістю світу *людина приречена бути вільною*, потенціалом власної свідомости створювати особисті цінності і визначати *сенса життя*, існувати для постійного здійснення себе, утверджуватися у стосунках з навколишніми через сукупність своїх учинків, розширюючи внутрішні горизонти як власної автентичності, так і конкретної інтерсуб'єктивності. Вона завжди перебуває віч-на-віч із змінною ситуацією, тому вибір повсюдно є вибором у чітко визначеному ситуаційному контексті буття. Отож екзистенціалізм – це філософська доктрина дії, уприсутнення людиною себе у світі й відтак учення оптимістичне, звільняльне, гуманістичне, тому являє собою *своєрідний гімн людській суб'єктивності*, неперехідній цінності особистого існування, врешті-решт перспективі проєктування людиною самої себе шляхом оволодіння власним буттям у відповідальних учинках.

Отже, у творчості Ж.-П. Сартра як мислителя-достоїнника *екзистенціалізм – це самобутня методологема філософування*, яка до болю правдиво висвітлює проблемні зони людського існування (екзистенціали страху і жаху, нудоти і розгубленості, туги і відчаю тощо) та зосереджує рефлексивні зусилля на суб'єктивному досвіді мислення, почуттів, діянь, буденної поведінки. Він, віддаючи кожній людині у повне володіння її буття, уможливорює переповнене афектами та емоціями життя «тут-і-тепер», де будь-яка істина чи дія передбачають довкілля, невимушену суб'єктивність й акти вчинення, що є прикладом для навколишніх. Актуалізуючи власну свідомість, люди створюють індивідуальні цінності і визначають сенс свого життя. Та й дійсність буде такою, якою її сконструює сама особа. Автор відкидає «детерміністське виправдання», стверджуючи, що людина вільна, що вона і є с в о б о д а, котра узадає всі цінності і котра приймає за основний критерій

екзистенційної зрілості себе та інших. Страждання на життєвому шляху спонукають кожного усвідомити, що його вчинки керують людством і дозволяють висновувати про оточуючих на засадах їхнього ставлення до свободи. Загалом людина – це проєкт самої себе, вона існує настільки, наскільки себе здійснює у світі інших людей своїми зобов'язальними вчинками, перебуваючи віч-на-віч із змінними життєвими ситуаціями. Відтак екзистенціалізм – це філософія свободи, дії, самовизначення і самотворення людини в гуманістичній перспективі її життєреалізування.

Праця М. Гайдеггера «*Лист про гуманізм*» (1947) має канонічне методологічне значення, адже у сутнісному вимірі екзистенційно чистої філософської думки оригінально висвітлює авторське бачення *смислу буття*, головне – шлях і засоби буттєво-історичного уприсутнення самого запитуваного, того, хто прагне здійснити сутнісне уможливлення себе як «людяної людини» в ось-бутті. За призначенням цей текст становить розлоге послання відомого німецького мислителя французькому філософу Жану Гофре (1907–1982), який одразу після виходу брошури Жана-Поля Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм» запитував свого вчителя і друга про перспективи оновлення змісту широковживаного категорійного поняття **«гуманізм»**. Його критика гуманізму здійснюється в контексті осуду людського розуму, *ratio*, загалом і *знеславлення метафізики* зокрема, котра, як стверджується, спричинила не лише «забування» буття, а й неможливість углядіти сенс нею ж цілевизначеного суцього. Крім того, наслідком розгортання метафізики є відчуження людини від самої себе та її бездомність. Знаходження істини буття і сутності людини можливо через *мову як дім буття* у його стихії думки-мислення і в екзистенції як у стоянні в сутнісному просвіті ось-буття. Іншими словами, активна присутність людини у світі подієво відбувається в двох взаємоперехідних вимірах *ось-буттєвості*: у *здійсненні діяльності* що виявляє її сутність, та у *діянні думки* котра мислить, дозволяє буттю захопити себе і дає йому слово, організуючись як м о в а.

Буття як стихія думки, на жаль, «приноситься на вітар технічній інтерпретації мислення». Точність думки зводиться до оперування словами, коли окреме слово не залишає чистої стихії

буття і розпросторує його різноманітні зміслові виміри. І навпаки, «думка добігає кінця, коли ухиляється від своєї стихії», стаючи, проте, інструментом виховання, вишколу і далі – справою культури. Тому д у м к а «є мислення буття», де мова – дім його істини, «знаряддя нашого панування над сущим». Відтак «мова є дім буття», просвітлювально-приховувальне його унаявлення. Воднораз «стояння у просвіті буття... – це екзистенція людини» як тільки їй притаманний *спосіб буттєвості* та як атрибутивна властивість саме людського творіння. Тільки в екзистенції перебуває сутність ось-буття, або по-іншому: буття світлого (= свідомого) «ось» відзначено найголовнішою ознакою-рисию екзистенції. У цьому сенсі людина – це субстанційно виокремлене буття «ось», його наявний п р о с в і т, а разом й «екстатичний вихід в істину буття». Метафорично максима Гайдеггера сформульована так: «*Людина – пастух буття*», де останнє – це те найближче, що для неї «залишається найдальшим, адже вона опрацьовує думкою тільки існуюче, суще і не здатна мислити буття як таке». Звідси логічно слідує, що близькість існує як сама мова, тобто як «дім буття, живучи у якому людина екзистенціює, оскільки, оберігаючи його істину, належить їй».

Людяність особи виявляється у бутті як ось-екзистенції, котре наявне в дійсності як призначення, «стає визначальною подією історії», тому що, уприсутнюючись у цей момент, дарує себе і водночас відмовляє у собі. У цьому сенсі буття – «подія просвіту», *трансценденція*! далі, «відому «*бездомність* новоєвропейської людини» можна осмислити тільки у світлі буттєвої історії і в контексті батьківщини як близькості до буття, адже *вона* – ознака його забуття; а це означає, що «людина розглядає та опрацьовує завжди лише суще», себто те, що існує для неї, а не буття як утаємничену, хоча й приховано наповненою ним істиною, п о д і ю. На цій рефлексивній амплітуді розмірковувань Гайдеггер більш категоричний: «бездомність викликана фатумом буття в образі метафізики, котрою зміцнена й одночасно нею ж як бездомність прихована»; та й «людина екзистенціює у покинутості», сутнісно «є суще, чие буття, будучи екзистенцією, полягає у проживанні поблизу» нього. Висвітлюючи обмеження людського розуму, мислитель *критикує гуманізм* саме через його метафізичне розуміння. І справді,

метафізика не ставить питання про і с т и н у буття, а навпаки, наполягає на його забуванні. Тому слову «гуманізм» треба повернути буттєво-історичне значення, розкрити його зміст заново, передовсім шляхом осмислення *єства* людини, його подієвості, екзистенціювальної здійсненості. Крім того, виправданою є турбота про повернення людині (homo) людяності (humanitas).

В цьому вимірі *суть екзистенції* як екстатичності становить «відкритість буття у світі». «Буття є покриття, яке вкриває людину, її екзистенціювальну сутність, у своїй істині, вибудовуючи домом екзистенції м о в у. Відтого *мова є заразом дім буття і домівка особи*». Буттєва думка переходить за межі будь-якого теоретизування, тому що дбає про с в і т л о (= свідомість). Ця думка, прислухаючись до просвіту буття, є д і я, що перевершує формат будь-якої практики. «Думка проривається крізь дію і вчинення... завдяки дріб'язковості свого безрезультативного здійснення». Екзистенціювальна думка всього-навсього «дає у своєму мовленні с л о в о невимовному смислу буття», яке проривається у просвіт, організуючись як мовний спосіб оприявлення самого буття. У цьому конструктивному розрізі «перший з а к о н думки – *доречність мови прбуття як про подію істини*, у якій владарюють «строгість осмислення, ретельність мови, скупість слова». Отож, висновує Гайдеггер, у нинішній світовій скруті потрібно менше філософії, а більше уваги до д у м к и, котра в майбутній зрілості є вже не філософія, а *екзистенція*, що «мислить ближче до джерел» і «прокладає своєю розповіддю непомітні борозни в мові». Вочевидь для рефлексивно мислячих дослідників буде цікаво проникнутися докорінно іншою, принаймні порівняно з авторським дискурсом Сартра, методологемою філософування цього яскравого мислителя у розумінні сутнісних горизонтів та багатоманітних відтінків гуманізму, позбавленого як не-виправданого пієтету до людської суб'єктивності, так і одно-сторонніх та збіднених поняттєвих конотацій усталеного осмислення людини як розумної істоти.

4. ДРУГИЙ МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕНТР – ФІЛОСОФСЬКІ ТВОРИ М. О. БЕРДЯЄВА

Наступний важливий *концентр* утворюють дві праці не менш знаного вітчизняного релігійного філософа **Миколи Бердяєва**, що демонструють унікальний досвід екзистенційно-персоналістичного розмірковування про філософську істину та інтелігентську правду, але все ж із неуніклою поправкою на парадоксальність та органічність брехні (2017), яка реально присутня в усіх тоталітарних суспільствах і є злом проти людяності (2014). Зокрема, мислитель, констатуєчи вкрай низький рівень філософської культури російської інтелігенції, зауважує, що інтереси розподілу й зрівнювання у їхній свідомості та відчуттях завжди домінували над захопленістю продукуванням і творчістю, причому на тлі явної неповаги до *святини знання*. До цього треба додати тривале захоплення провідників інтелігенції матеріалізмом як «самою елементарною і низькою формою філософування» у відриві від світових філософських традицій. І тоді, як «*філософія є школа любові до істини*», то із московитською інтелігенцією трапилося ось таке нещастя: любов до зрівняльної справедливості, до суспільного добра, до народного блага паралізувала любов до істини, майже знищила інтерес до неї». Натомість справжня любов до людей – це пристрасть «не проти істини і Бога, а в істині і в Бозі, не жалість, котра заперечує гідність людини, а визнання рідного Божого образу в кожній людині». Таке помилкове людино- і народолобство спричинило патологічне утвердження у філософських шуканнях і течіях *методу* запідозрювання і розшуку, занепадного поділу філософії на «пролетарську» і «буржуазну», на «ліву» і «праву», утвердження двох істин – корисної і шкідливої. Крім того, «демагогія деморалізує душу нашої інтелігенції і створює гнітючу атмосферу. Розвивається моральне боягузтво, згасає любов до істини і відвага думки». «Класові» пояснення різних ідеологій і філософських учень перетворюються у марксистів у якусь хворобливу нав'язливу ідею. Скажімо, «науковий позитивізм, як і все західне, був сприйнятий у своїй крайній формі і перетворений не тільки на примітивну метафізику, а й ще на особливу релігію, що замінює всі колишні релігії». Відтак дух наукового позитивізму був редукований до політичної прогресивності і до соціального радикалізму. Російськими

марксистами оволоділа демонічна любов до рівності та виняткова віра у близькість соціалістичного кінця і можливість досягти його саме в росії, де «філософія економічного матеріалізму перетворилася виключно на «класовий суб'єктивізм, навіть у класову пролетарську містику». Власне, так виникла і завладарювала *атеїстична філософія*, що «не могла санкціонувати ніякої святині, тоді як інтелігенція самій цій філософії надавала характеру священного і поцінувала свій матеріалізм і свій атеїзм фанатично, майже по католицьки». На тлі приниження розумового стрижня, властивого нашим мислителям, *інтелігентська свідомість* потребує радикальної вищисувальної реформи і вимагає народження нової філософії, яка синтезує знання і віру, теорію і практику, джерельну істину і правдиву справедливість. «Адже філософія, – висновує Бердяєв, – є орган людського духу, причому орган не індивідуальний, а надіндивідуальний і соборний», що здійснюється лише на підґрунті традиції універсальної і національної.

Друга невелика, проте повно змістовна в теоретичному і методологічному відношенні, праця М. О. Бердяєва є логічним продовження попередньої, адже проливає світло філософської істини на природу такого глобально розповсюдженого та різноликого психосоціального явища, як б р е х н я. Причому *методологема* філософування й тут залишається тією ж, добре авторськи опрацьованою, що в нашій рефлексивній реконструкції становить завершений *учинок свободи духу* – філософської творчості. Так, с и т у а ц і й н и й компонент характеризує нічим не виправдану колосальну роль брехні в соціальному житті людей, котра все більше керує світом, узадає організацію окремих суспільств і, закликаючи все перевіряти на практиці, змушує групи, спільності й навіть цілі народи зупинитися у пошуку істини й натомість шукати сили та потребувати могутності – державної, партійної, адміністративної, інституційної, ковітальної. М о т и в а ц і й н и й складник непересічного вчинення являє собою світоглядне і миследіяльнісне перебування особи, організації чи соціуму на стороні *правди*, коли «дух визначає суспільство», та із *непохитною вірою* «в існування сили, яка витає над світом, сили надсвітової Істини, себто Бога»; і навіть якщо весь світ просякнутий неправдою, то все ж є така об'єднувальна Істина,

що існує як чиста від усілякої заплямованості брехнею, надприродна, верховна, духовна субстанція. Д і я л ь н и й компонент учинення тут полягає у здійсненні «геройної боротьби за свободу духа, тобто за п р а в д у, котра розвінчує» її соціальну та особисту потрібність, та у намаганні щоденно розширювати простір достеменної правдивості, навчитися і прагнути жити без пліток, інсинуацій, облудності, що можливо тільки за умов реалізації *відчуття свободи*, зміцнення с о в і с т и як внутрішнього морального регулятора у глибинах психодуховного світу особистості та розширення сфери Богонаступного життєпотуку с в і д о м о с т и як духовного побратимства з навколишніми людьми в Істині; тоді кінцевим пунктом *перемоги правди* буде достеменно звільнення громадян від влади облудливої колективної свідомості, від кайданів сатанинської опанованою волею до могутності, від пошуку расового чи класового ворога і від виправдання тотального насилля заради уможутнення держави.

П і с л я д і я л ь н и й компонент вчинку творчості М. Бердяєва у висвітленні *парадоксу брехні* має особливу системотвірну вагомість, тому що у його прискіпливій самобутній *методологічній рефлексії*, головно шляхом задіяння авторських світоглядних універсалій, передусім кодів, схематизмів і категорій як межових засновків і найзагальніших понять, надпредметно й надсистемно опрацьовані ситуаційний, мотиваційний і діяльний складники-кроки здійсненого вчинення на якісно іншому – надрефлексивно-синтетичному – рівні філософування – *майстерного оперування філософськими категоріями*, що становлять інтелектуальний результат переосмислення та реінтерпретації відомих універсалій культури і категорій науки. У підсумку цим талановитим мислителем змальовується переконлива *онтологічна картина брехні*, композиція, фон і деталі якої епістемно фіксуються мереживом дефініцій і визначень, котрі доконче п р а в д и в о проєктуються на сучасну тотально здержавлену дійсність московії-росії й на джерела, важелі та фікції теперішньої, широкомасштабної, вкрай руйнівної і винятково жорстокої, *російсько-української війни*. Зафіксуємо систематику фрагментів і подробиць цієї к а р т и н и:

а) світ захлинається від брехні, тому що люди живуть або в обіймах постійного страху, або через власний егоїзм і непомірні амбіції, або із співчуття чи жалості, або, що найтипівіше, із-за громадянського обов'язку;

б) вкорінені в масову свідомість міфи, наклепи, інсинуації, стереотипи, плітки – це все форми оприявлення *соціальної неправди*, причому привласнені загалом міфи є свідомо організованою брехнею, що узаasadнює життєдіяльність майже всіх суспільств;

в) політика в особі держслужбовців і лідерів партій як практика управління людськими масами ґрунтується на міфах, демагогії і навішуванні ярликів усім неугоdним, а тому передбачає свідомо здійснювану брехню;

г) брехня становить основу основ тоталітарних – і фашистських, і комуністичних, і деспотичних – держав, які створені на фіктивних чи облудних ідеологемах і гаслах та існують завдяки *всеохопному тиражуванню брехні* як священному обов'язку, як повинності в умогутненні держави-нації та обраного класу, владарюючої касты чи хунты;

д) брехня, повторена тисячу разів і більше, сприймається населенням як абсолютна правда, адже зберігає динамізм еволюційного повсякдення, слугує утвердженню повноцінності життя, що надає силу в боротьбі із вигаданими внутрішніми і зовнішніми ворогами;

е) *діалектична брехня* заснована на свідомому досвіді «корисної» дезінформації і завуальованої неправды для загального блага введеного в оману суспільства у великих масштабах практикування, передусім у фашистській німеччині, радянській (сталінській, хрущовській, брежнєвській тощо) і сучасній путінській росії, коли попередні політичні та ідеологічні здобутки верховної влады повно заперечуються, що, проте, визнається першорядним для великої державотворчої мети, загальнонародного добра (до прикладу, німецький інтелігент стає есесівцем-убивцею, фанатично відданий революційній справі пролетаріату комуніст перетворюється на фашиста, а московитські сільські хлопці, отруєні крайнім шовінізмом і позбавлені будь-яких моральних зобов'язань перед «ворогом», стають радикальними рашистами – терористами, гвалтівниками, вбивцями);

є) нетерпимість і жорстокість до расового чи класового ворога – це вищого порядку *невігластво*, адже ворог (у фашизмі – євреї і марксистки, у радянському соціалізмі – куркулі, націоналісти і «вороги» народу, у сьогочасній росії – «бандерівці») й урешті-решт усі українці) – чиста ф і к ц і я, потрібна для накручування ковітально нездорового ентузіазму, для виправдання необмеженого насилля та геноциду іншого народу і для декларативного нарощування власної державної могутности;

ж) окомилуванням просякнуті не тільки політичні системи тоталітарних держав і країн-агресорів, а й, здавалося б, цілком виправдані, *всеможливі фронти* – антикомуністичний, антифашистський, національно-визвольний та ін., тому що впадають у крайність, розподіляючи світ на два полюси: «своїх» і «чужих», «друзів» і «ворогів»; і це у ситуації, коли фашизм/комунізм/рашизм ліквідує приватний капітал і монополю замінює його державним чи повно узалежненим від корумпованих державних інтересів;

з) на дезінформації, байках і неправді постають та розвиваються всі, причому без винятку, *політичні партії*, що наочно підтверджують, з одного боку, реально нездійсненні високопарні гасла передвибірних кампаній, з іншого – оманлива у своїй суті, розлога *демагогія* її лідерів і представників, що фундується на свідомо вишуканій брехні; тому високосяжні програмні цілі партій насправді прикривають край егоїстичні інтереси і вельми вбогі персональні амбіції;

и) здержавлене суспільне життя завжди містить *діалектику істини і брехні*, їх певний взаємоперехід; істина, будучи розпрозорена Ісусом Христом як безмірна свобода духу й апокаліптичний вибух світу, все ж за століття нової ери пристосована християнством до повсякденних ковітальних інтересів людської маси, що унебезпечує існування як окремої особи, котра наважилася віддано служити істині, так і всього цього світу, який потребує більше втішальної та обнадійливої вигадки, аніж правди; і справді, брехня може і навіть здатна підтримувати організацію держави і життєдіяльність соціуму, хоча саме вона спустошує та руйнує особистість, тоді як істина її зміцнює, збагачує, утврдує;

і) художня література, висвітлюючи глибини людської брехливості, здебільшого актуалізує питання *правдолюбства*, показує ганебність гріхопадіння та брехні особи перед собою і перед Богом й одночасно демонструє велич християнських святостей і душевного потягу до істини; натомість наука, шукаючи раціональну істину й уникаючи неправди, на жаль, часто міфологізує свої відкриття, невинувато універсалізує здобуті об'єктивні знання, світоглядно підносячи на п'єдестал сцієнтизм і втамовуючи дослідницьку гординю самих учених; водночас і художня і наукова творчість рясніють прикладами духовної та моральної деградації особистості її діячів, непорядністю і фальшивістю їх психосоціального доккілля;

ї) зростання у сучасних масштабах глобалізованого людства, здавалося б, часто виправданої й особливо злобної невинуватої брехні спричиняє зміну структурно-функціонального поля як індивідуальної, так і суспільної свідомості; причому осереддям такої зміни є інтеріоризація с о в і с т и із глибини окремої, передовсім впливової, зверхньої, особистості на совість колективну, інституційну – класову, партійну, церковну, військову, державну, громадянську, корпоративну тощо; саме в інтересах нації, партії, класу, спільної справи та інше доводиться до паралічу особиста совість і натомість утверджується могутність масового «Ми», що отруєна людиноненавистницькою ідеологією та у своїй суті облудлива; це вражає повно в історії ХХ століття продемонстрували фашистська німеччина і комуністична росія, а сьогодні показує путлерівська московія;

й) на деструктивне переродження індивідуальної свідомості росіян, які у переважній більшості підтримують війну в Україні, в імперськи деформовану, *патологічно викривлену свідомість*, що визначена ідеологією і манією величі колективної путінської деспотії в окомилувальному образі т. зв. «російського світу» вказує щонайменше два найочевидніші факти: удержавленій ксенофобській свідомості москвитів надано безальтернативне право визначати просякнуту тотальною брехнею суспільну реальність, тоді як персональна свідомість окремого громадянина не береться до уваги, виноситься за цю реальність у небуття (до прикладу, загарбницьку війну, терор і геноцид в Україні називати «священною війною за звільнення своїх тери-

торій од націоналістів-бандерівців»); крім того, у масовому світогляді населення цієї ментально ординської країни владарює абсолютно облудлива брехня: воно широко переконане, що саме демократичні країни ЄС, Великобританії і США, НАТО прагнуть війни, мріють їх завоювати, тоді як їхній диктаторський режим не бажає війни і послідовно бореться за мир;

к) коли особиста свідомість і совість не може прорватися на поверхню соціального повсякдення із-за всюдисущого тотального тиску держави, то й у владі, і в народі *зникає правдива картина світу*, істина стає ілюзорною та недосяжною, буйним цвітом розквітає внутрішнє рабство і поклоніння зверхникам, зате відбувається неабияке умогутнення диктатури;

л) воля до могутності втілюється у життя диктатурами тільки з допомогою *брехливої ідеології*, фальшивого урапатріотизму і всеможливими засобами обдурювання народних мас і за жорстокою діалектикою боротьби між класами, партіями, кланами за верховну владу; так, для особистої свідомості і совісті зрозуміло, що розстріляні на зорі становлення срср старі комуністи були переконливими комуністами абсолютно, а не шпигунами і не фашистами; проте для клікової свідомості генеральної лінії партії більшовиків брехня про старих комуністів як «ворогів народу» стала об'єктивною суспільною реальністю;

м) брехня, безперечно, є ганебне психосоціальне явище, але людина п о с а д и, високого чину, граючи перед собою та підлеглими свою окрему домінуючу роль, *облудоточить і неправдиво маніпулює іншими*, делегуючи право певному колу підлеглих чи присутніх обстоювати такі ж надумані, окозамилювальні, або й зовсім фальшиві, погляди, позиції, діяння; ось чому д и к т а т о р завжди постає особою, котра забрехалася, причому ця нещирість і неправдивість визначена його зверхнім рольовим репертуаром перед зовнішнім – національним і глобальним – світом;

н) відчуття свободи, яке екзистенційно посилене свідомим протистоянням будь-якій дезінформації, облуді чи знахабнілій неправді і яке наснажене на *розширення території правди* – це магістральний шлях звільнення людини і суспільства від брехні; незламний дух ментально вкоріненого національного єднання, гуманітарна аура всеохватної і незламної українськості, не-

похитна віра у Бога та Україну, вимогливе побратимство в істині заради Перемоги – головні психодуховні важелі майбутнього нашої національної держави і кожного українця.

5. ТРЕТІЙ МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕНТР – ТВОРИ М. М. БАХТІНА ТА О. Є. САМОЙЛОВА

Даний концентр формують дві парадигмально близькі праці не менш відомих і вишукано потужних українських мислителів *Михайла Бахтіна* та *Олександра Самойлова*: перший своїм філософуванням прагне створити в ч е н н я про «одиничне та виняткове буття-подію», онтологічною умовою якого є *спосіб буттєвості* людини у його подієвій архітектоніці реального вчинення (Бахтін, 2019), другий методологічним арсеналом ді а л о г і к и розглядає умовно взаемосуперечливі розумінневі позиції одного і того ж об'єкта осмислення як необхідну форму постановки теоретичної проблеми, успішне розв'язання якої спричинене конструктивним задіянням і д е ї як засобу мислення і як розумового знаряддя логіко-понятійної роботи (Самойлов, 2020).

Зокрема, пропонований читачам незавершений трактат відомого філософа, філолога, літературознавця і теоретика культури М. М. Бахтіна (1895–1975), характеризуючи початковий етап його пізнавальної творчості (1919–1921), є програмною філософською працею, покликаною вибудувати так звану першу філософію (*prima philosophia*), тобто філософію нового типу, яка «через «звернення до єдиної і непересічної моральної відповідальності» покликана не тільки здолати «пагубну незлитість культури і життя», а ще й посередництвом «зсередини реального, неповторного, цілісного й завжди лише одного у своїй відповідальності» в ч и н к у забезпечити «підхід до єдиного та унікального буття у його конкретній дійсності»». Відтак постає *основне завдання авторського філософування* – створити вчення «про одиничне та виняткове буття-подію», онтологічною умовою якого є спосіб буття людини у його подієво відповідальній розгортці реально здійснюваного вчинку. Тому закономірно, що поняття «вчинок» набуває категорійного статусу, й саме навколо нього теоретично викристалізовується *онтологія вчинку* як система філософських знань «про єдину подію унаявлюваного буття». Вчинок – це

завжди самотутня подія в аспекті його втілення. У самому своєму сповнюванні, будучи єдиним і неповторним прожиттям, учинок є «більш ніж раціональний – він відповідальний». Його відповідальність передбачає врахування в ньому всіх факторів: і смислової вагомості, і фактичного звершення в усій його реальній історичності та індивідуальності; в такому вчинку співіснують єдиний план і єдиний принцип, що осяжні у його відповідальності як здійснення рішення безвихідно, непоправно і безповоротно. Вчинок, за філософемою Михайла Бахтіна, – «останній підсумок, усебічний остаточний висновок, він стягує, співвідносить і дозволяє у єдиному та унікальному й уже останньому контексті і сенс, і факт, загальне й індивідуальне, реальне та ідеальне, бо все входить у його відповідальну мотивацію; у вчинку вихід із тільки можливості в неповторність реалізується раз і назавжди» (Бахтін, 2019, с. 16).

В. А. Роменець, висвітлюючи вчинкові засади рефлексивності на шляху пізнання-обґрунтування універсальності та відповідальності людського буття (1998, 2017), цілком слушно пише, що «Бахтін оберігає *філософію вчинку* від *психології вчинку*», вочевидь пов'язуючи останню із суб'єктивізмом у рамках тогочасного інтроспективного розуміння предмета психології. Підтвердженням цього є бахтінські максими: «найменше у житті-вчинку я маю справу із психічним буттям...», «вчинок розвивається і живе не у психічному світі» та ін. (Роменець, Маноха, 2017, с. 135-140). І справді, відповідальний спосіб існування людини передбачає здійснення нею вчинків на фундаменті визнання свого «не-алібі у житті». А це означає активну причетність кожної особи до безмежжя останнього, поперше, «зі свого одного-однісінького місця у бутті» й, по-друге, у відповідальному ставленні до іншого чи інших як до співучасників або як до свідків такого вчинкового самозасвідчення себе у світі життя. Причому реальний світ учинку й теоретичний світ культури (зокрема й науки) не співвідносяться. Іншими словами, людина вчиняє впевнено, коли діє не від себе, а від іманентно наснаженої потреби сенсу окультуреної причетності до життя, тоді утверджується *безсуб'єктність учинення*, а «шлях від ідеї до висновку відбувається свято й безгрішно».

Отож подієве втілення відповідального способу дієвої присутності у світі – це водночас визнання особою свого неалібі в бутті, тобто «киданням себе на саму свою власну здатність-стати-винуватим», або ж спроможність відповідати за себе у бутті з іншими. Тому в Бахтіна філософія вчинку є *естетичною правдою вчинення*, хоча вона й містить розгорнуту критику «естетичного і теоретичного світів» за притаманне їм відсторонення від «нудної дійсності єдиного й неповторного відповідального буття» і протиставляє їм «*відповідальну єдність мислення і вчинку*». Крім того, висновується, що теоретична та естетична сфери є лише окремими моментами практичного розуму. Водночас примат останнього – це «насправді переважання однієї теоретичної царини над усіма іншими, і тільки тому, що це володіння самого... загального». Бахтін також уводить в науковий обіг поняття «вчинкове мислення» і «причетне мислення» та концепт «емоційно-вольовий тон». Воля, стверджує він, «описує коло, замикає себе, виключаючи індивідуальну та історичну дійсну активність учинку. Даність емоційно-вольового тону – це його необхідний складник, що «обтікає всі смислові змістовлення думки у вчинку і відносить його до неповторного буття-події». Таким чином презентована україномовним читачам філософія вчинку Бахтіна являє собою своєрідну **онтологію вчинку**, з якого через десятиліття постане *теорія і психософія вчинку* В. А. Роменця, у якій вчинок стає логічним осередком системи психології, категорією сучасної гуманітарної науки і, більше того, трансформується у потужні методологічні засади сучасного пізнання – у вчинковий п р и н ц и п, циклічно-вчинковий п і д х і д і вчинково-канонічну схему організації рефлексивної мислєдіяльності філософсько-психологічного формату.

Фундаментальне методологічне дослідження знаного українського науковця **Олександра Самойлова** (нар. 1949 р.) доводить, що теоретичні проблеми здебільшого виникають у ситуації зіткнення взаємоне прийнятних положень окремої теорії, які перебувають у стані активного протиборства. На можливі шляхи або способи розв'язання цих проблем зазвичай указують і д е ї – *своєрідні психологічні знаряддя мислення*, структура і функціональне призначення яких дозволяють відображати об'єкт осмислення різнобічно і цілісно, запобігаю-

чи тим самим перспективі оформлення його крайніх проявів як взаємосуперечливих понять односторонніх теоретичних уявлень-підходів. При цьому особливість процесу *формотворення ідеї* визначається тим, що мислення, стимулюючи функціональне призначення ідеї, використовує у процесі власного розгортання вдосконалені ним самим **п р а в и л а** виведення понять і змінені **п р и н ц и п и** доведення їх істинності, які відмінні від тих, що спричинили виникнення *теоретичної проблеми*. Удосконалення цих правил і зміна принципів здійснюється завдяки врахуванню функції операційної складової мислення як такої, що залишає за його категорійною складовою лише завдання джерела посилань, які підлягають реорганізації. Розумовими операціями, котрі здійснюють цю реорганізацію, постають *тріадичні умовиводи*, використання яких мисленням як психологічних знарядь уможливлується завдяки наданню змісту мислимого форми *діалогіки*, тобто своєрідної логіки діалогу двох логік, що відповідає вимогам діалогічної сутності мислення і принципам діалектики (Самойлов, 2020).

Діалогіка розглядає формально взаємосуперечливі розуміннєві позиції одного й того ж об'єкта осмислення, організуючи їх як позитивно значущу форму постановки теоретичної проблеми. Для її успішного розв'язання діалогіка використовує *ідею як розумове знаряддя*, котрому надана форма діалектико-логічного **п о н я т т я**, здатного відображати сутність конкретної теоретичної проблеми, що оприявнюється у вигляді діалектичної єдності формально протилежних теоретичних положень. Найголовніше, що ідея як розумове знаряддя відображення сутності проблеми підіймає *теоретичне осмислення* досліджуваного об'єкта над функціональним ступенем знаходження його місця в окремій концепції чи парадигмальній моделі і відкриває перед ним перспективу його упредметнення на метапарадигмальному рівні у вичерпній категорійно-методологічній повноті. У такий спосіб розлого і логічно переконливо аргументується винятково неперехідна значущість *методологічно компетентного теоретизування* у розвитку будь-якої галузі науки і водночас обґрунтовується найважливіша роль **т е о р і ї** у безперервному епістемному (знаннєвому) прогресі пізнавальної творчості.

6. ЧЕТВЕРТИЙ МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕНТР – ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ТВІР І. ЛАКАТОША

Наступний *концентр* розділу 9 оприявнює одна, проте вихова для розвитку філософії науки і філософського методологування, праця «*Історія науки та її раціональні реконструкції*» (1978) широко відомого англійського мислителя другої половини ХХ століття *Імре Лакатоша* (1922–1974). Він, як відомо, є автором філософської концепції, що отримала назву «*Методологія наукових дослідницьких програм*» (див. Лакатош, 2016). Суть цієї концепції полягає в тому, що наука у своїй історичній розгортці еволюціонує не просто від теорії до іншої, здебільшого загальнішої й досконалішої, теорії, і навіть не від панівної парадигми через наукову революцію до нової парадигми (Т. Кун), а від зміни у процесі тривалої боротьби (тобто відходу наявної і постання нової, або витіснення існуючої й утвердження більш прогресивної) сутнісно складнішого логіко-змістового (головно раціонально-епістемологічного) утворення – *дослідницької програми*. Вона, будучи започаткована найабстрактнішими твердженнями, охоплює низку методологічних п р а в и л: одні з них указують на те, яких шляхів дослідження потрібно уникати (т. зв. негативна евристика), інші передбачають те, які шляхи треба обирати і як ними рухатися (позитивна евристика). Причому негативна евристика формує «тверде ядро» програми із допоміжних гіпотез як із своєрідного «захисного пояса» цього скостенілого ядра, що й визначає саму програму або як успішну, коли вона забезпечує прогресивний теоретичний зсув проблем, або як неуспішну, у разі унявлення їх регресивного зсуву. Натомість позитивна евристика, постаючи особливим щитом перед океаном аномалій, «утворюється із сув'язі доказів, більш-менш зрозумілих, і припущень, більш-менш вірогідних, спрямованих на те, щоб змінювати і розвивати «спростовні варіанти» дослідницької програми, і водночас модифікувати, уточнювати «спростовний» захисний пояс» (І. Лакатош).

Пропонована у цьому томі праця названого мислителя обґрунтовує індуктивізм, конвенціоналізм, фальсифікаціоналізм і методологію науково-дослідницьких програм як *конкуруючі методологічні концепції* та подає їх інваріанти сутнісної раціональної реконструкції як ключа до розуміння реальної

історії науки. Не вдаючись до рефлексивного аналізу змісту, переваг і недоліків цих чотирьох різних «логік відкриття», зафіксуємо головні *методологічні засновки-приписи*, дотримання яких дає змогу І. Лакатошу (2016) компетентно здійснити раціональну реконструкцію історії науки.

1. Філософія науки створює і використовує *нормативну методологію*, що уможливорює відтворення «внутрішньої історії» розвитку науки і тим самим дає раціональне пояснення накопиченню людством об'єктивного знання.

2. Дві і більше конкуруючі методології, що організовані у форматі концепції чи теорії, є можливість оцінити шляхом і засобами нормативно інтерпретованої історії як окремої сфери мислення і діяльності.

3. Будь-яка успішна раціональна реконструкція історії завжди потребує доповнення емпіричною, передусім соціально-психологічною, «зовнішньою історією».

4. Внутрішня історія науки є первинною, а зовнішня – вторинною; і це спричинено тим, що перша, на відміну від другої, характеризується автономністю та сутнісною самобутністю, є визначальною для розуміння ідеї і призначення науки, тоді як історична традиція тут не має істотного значення.

5. Раціональна реконструкція історії науки – це ключ до розуміння реальної історії, проте тільки за умов наявності певної *зрілої методології*, яка обґрунтовує доцільність і конструктивність кількох теорій у рамках дослідницької програми, концептуально опрацьовує низку норм і правил для здійснення ефективного теоретизування і понятійно-критерійного оцінювання.

6. У другій половині ХХ століття сформувалося чотири найважливіших, відкрито конкуруючих методологічні концепції раціональної реконструкції історії науки, в осередді яких перебувають *відмінні логіки відкриття*: індуктивізм – конкретних наукових фактів та індуктивних узагальнень, конвенціоналізм – схваленої системи класифікації фактів та їх заміни більш простими системами, фальсифікаціоналізм – великої кількості сміливих припущень, прийняття за угодою фактичних одиничних «базових тверджень» і теоретичних поліпшень, авторська методологія – створення складноструктурованих дослідницьких програм, що забезпечують прогресив-

ний чи регресивний зсув проблем й одночасно утверджують високий ступінь автономності теоретичної науки.

7. Кожна методологічно грамотно організована і проведена продуктивна реконструкція історії пізнавальної творчості створює окрему модель зростання об'єктивного достовірного знання, так чи інакше збагачуючись зовнішньою історією. У будь-якому разі філософія науки без історії порожня, тоді як історія науки без філософської методології – сліпа. І тут найбільш евристичним продовженням цієї лінії інтелектуальної творчості є нещодавно запропонована нами (А. В. Фурман, 2022б) *концепція методологічної оптики* як інструменту мислевчинення (див. далі).

8. П'ЯТИЙ КОНЦЕНТР – ТВОРИ АВТОРА (А. В. ФУРМАНА) З МЕТАТЕОРІЇ СВІДОМОСТІ ЯК КВАЗІОБ'ЄКТНОЇ ДІЙНОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ

Цей текстово оформлений *концентр* генерують два кола, що характеризують наші напрацювання за останні п'ять років у конструюванні засобів і процедур надскладної авторської *методологічної реконструкції*, з одного боку, метатеоретичної мозаїки *життя свідомості* як «єдиної сфери, непізнаваної до кінця» (І. Кант), але перетвореної новітньою методологією через низку мисленнєвих опосередкувань у сферний *квазіоб'єкт* творення-вивчення-збагачення-рефлексування, з іншого – системомиследіяльнісного підходу *до розуміння свідомості* як до атрибутивного інваріанту-способу власне людської буттєвості, котрий уперше стає концептуальним засобом методологування і надважливим інтелектуальним ресурсом *канонічного мислевчинення*.

Зважаючи на винятково важливе значення свідомості у суспільному та особистому повсякденні людини, вкрай нагально, по-перше, розібратися, що таке свідомість як окремий пласт чи вимір буттєвості, по-друге, створити методологічну концепцію *надпредметного* (метатеоретичного) розуміння екзистенційного життєпотoku свідомості, по-третє, віднайти можливості та опосередкування коректної *методологічної роботи* із цією трансцендентно вкоріненою сферою-субстанцією-дійсністю. Ось чому пропонуване авторське фундаментальне дослідження присвячене створенню *онов-*

леної версії метатеорії свідомості інтелектуальними засобами реконструювання її первинної версії (М. К. Мамардашвілі, О. М. П'ятигорський, М. Ю. Савельєва) у форматі поєднання філософського і науково-гуманітарного вимірів метатеоретизування з допомогою задіяння свідомісних і суто рефлексивних інструментальних ресурсів професійного методологування загалом і циклічно-вчинкового підходу зокрема. Логіка побудови вказаної версії, що втілена цим авторським дослідженням, здійснена у чотирьох тематично центрованих і концептуально оформлених етапах або *вчинкові такти мислення* (див. Фурман А., 2018а).

На першому проаналізовані дві, найбільш системно довершені та культурно значущі, парадигмальні течії філософсько-наукового конструювання теорії свідомості – граматологічна (семіотична) і метатеоретична (метафізична), що кардинально відмінні своїми засновками і настановленнями, поняттями і моделями, мереживом концептуальних і теоретичних побудов, а головне – обстоюваною ними *різною методологічною оптикою* пізнання того, що визначально являє собою свідомість як буттєво вкорінена дійсність людського життя. Доведено, що альтернативність названих течій відповідно стосується або заперечення, або підтримки та розвитку *метафізичного статусу* свідомості поза знаковим простором, відкиданні або прийнятті форми чи так званої «чистої форми» (пустого змісту) за сутність свідомості й відтак у нівелюванні або рефлексивному опрацюванні цієї сфери як трансцендентного засновку та атрибутивної події-властивості позалогічного буття; тому *вактуальнення свідомого акту-досвіду* – це його постійне розпросторення назовні, за межі реальності, тобто перебування у стані безупинного цілісного *трансцендування*. Крім того, аргументована альтернативність указаних течій за поняттєво-категорійним тезаурусом, дослідницькими стратегіями і мислекомунікаційними дискурсами, самодостатніми наборами методів, процедур, засобів та інструментів методологування, а також за конкретикою складноструктурованих методологічних оптик. У ситуації з *метатеорією* остання дає змогу вивчати й описувати свідомість опосередковано як *встановлення умов функціонування свідомої здатності людини*, причому безвіднос-

но до культури і зовнішнього світу, безмістовно, із формальних позицій, безособово і безсуб'єктно, у непрямий спосіб та із задіянням новітніх ресурсів *метаметодології* відносно трансцендентного засновку – ф о р м и як сутності свідомості.

На *другому етапі* метатеоретизування зреалізована *циклічно-вчинкова мислесема* розгортання його основних процедурних напрямків, що аргументує буттєствердну сутність свідомості й уможливилює відшукання основи с в і д о м і с н о г о, власне прагматичного, уприсутнення людини у світі, у центрі якого перебуває майже безперервна її боротьба із власною свідомістю, що спрямована на упокорення, обмеження чи, принаймні, на раціональне унапрямлювання її надмірних самодостатності і самоактивності. Це спричинило здійснення низки методологічних заходів, серед яких обов'язковим стало прийняття *сфери свідомості* як квазіпредметної, псевдопросторової, позачасової, розуміння її онтологічного вкорінення (статусу) й відтак розгляду м е т а с в і д о м о с т і як самобутньої пізнавальної сфери поверх психічних процесів і логічних процедур, а також використання близьких до повсякденного мовлення термінів і понять стосовно їх уживання як властивостей роботи зі свідомістю та оперування ними у форматі *метамови* як каналу її пояснення та опису. Водночас на цьому етапі вперше уведено в науковий обіг термін «*опанування свідомістю*», зміст та обсяг якого фіксує відносно оптимальний режим згармонювання просякнутого енергетикою свідомої здатності матеріалу і ставить проблему *самоопанування* свідомістю власним подієвим ритмом. Аргументовано, що на ситуаційному етапі метатеоретизування як учинення досягається р о з у м і н н я свідомості як рамкової умови всієї подальшої р о б о т и саме як із *метасвідомістю*, на мотиваційному – вакуальнюється та інтенціюється поле б о р о т ь б и зі свідомістю, коли спонукального піку досягає прагнення особи внутрішньо здолати її необмежену спонтанність і самодіяльну плинність, котрі протистоять раціонально-вольовому обрамленню психічного життя, на діяльнісному – здійснюється різноаспектна робота зі свідомістю, спрямована на виявлення умов перебігу *свідомого вчинення*, на вивчення внутрішньої картини актуалізації свідомого д о с в і д у як зусилля виходу людини за межі наявної реаль-

ності й одночасно за рубежі себе як «світу всередині свідомості», на післядіяльному – відбувається відносно нетривке о п а н у в а н н я особистістю свідомістю як ситуаційне збалансування її онтологічно вкоріненого життя-трансцендування і водночас досягається *володіння* свідомістю життєвим шляхом самої особистості.

На *третьому етапі* метатеоретизування здійснено системне рефлексивне поєднання двох парадигмальних напрямів або методологем вивчення свідомості – теоретичного (предметоцентрованого, емпірично психологічного) і метатеоретичного (онтологічного, квазіпредметного, метафізичного). Обґрунтовано, що у психології свідомість незмінно розглядається у дійсності психіки, психічних процесів і предметного змісту, у її єдності і взаємному зумовленні із несвідомим, тобто у напрямку виявлення її феноменального і суто емпіричного багатоманіття та безміру створених теоретичних конструктів, що в кращому разі поіменують і конвенційно розмежовують ознаки, властивості та особливості розвитку психодуховних явищ. Яскравим прикладом тут є добре відомі, парадигмально близькі, теоретичні системи – психоаналіз З. Фрейда та аналітична психологія К. Г. Юнга, а також популярні на сьогодні нейробіологічні теорії свідомості, що ґрунтуються на штучній «натуралізації», матеріалізації (шляхом вимірювання інфоенергетичних імпульсів різних ділянок мозку) цієї «сфери забутого буття», що ніколи до кінця не пізнана (І. Кант). Виокремивши несвідоме і надавши йому вповні міфологічного наукового статусу (як «депозиту всього людського досвіду», як тієї «готової до реагування, живої і відкритої системи, котра невидимими шляхами, а тому найдієвішими, регулює індивідуальне життя» тощо), лідери Віденської школи психології здійснили *підміну предмета дослідження*: реально вивчаючи індукцію умов набуття нового свідомого досвіду кожним з учасників психоаналітичного процесу, вони піддавали аналізу мисленнево сконструйоване несвідоме (відповідно індивідуальне та колективне) як якийсь бездонний предмет, котрий не можна зліквідувати, а лише завдяки здійсненню певної теоретичної роботи з ним розвинути та употужнити свідому здатність, розширити буттєвий горизонт їх власної свідомості. Саме у цьому – о н т о л о г і ч н о м у – сенсі

«несвідомого не існує» (М. К. Мамардашвілі), воно найчастіше становить певну плинну межову точку свідомості, тому зрозуміти невідоме означає перейти її своєрідний рубікон, за яким відбувається освітлення щілин та закутків буття. Тому висновається, що свідомість – це єдина справжня сила – енергія теперішнього як *здатність духу* в ідеальній площині екзистенціювання вибудовувати порядок із хаосу, добувати й примножувати *мудрість* свідомісними ресурсами дослідження і самопізнання, мислевчинення і самотворення. Субстанційною перевагою свідомості тут є спонтанність і свобода екзистенції її прозорі духовної енергетики, яка й уможливує життя на якісно вищому рівні самоконструювання і самотворення ось-буття – в особі людини розумної, діяльної, креативної.

На *четвертому етапі*, відштовхуючись від шести базових засновків побудови самотутнього термінологічного апарату метатеорії свідомості, доказана оптимальна наявність *восьми категорійних понять*, що співвіднесені між собою за принципами циклічно-вчинкового підходу та в бінарний спосіб. У результаті отримані й охарактеризовані за обсягом, змістом і значенням такі бінарні щеплення вторинних і первинних термінів *метамови*: *ситуація*: «сфера свідомості» і «свідома здатність», *мотивація*: «стан свідомості» і «текст свідомості», *дія*: «матеріал свідомості» і «форма свідомості», *післядія*: «структура свідомості» і «свідомий досвід». Обидві четвертинних організованості термінів у синтезі та різноякісних взаємозв'язках первинних (так званих *прагмем*) і вторинних (базових метапонять) згустків метамови дають змогу із метатеоретичних позицій створити *довершену картину свідомості* як онтологічно вкорінені, напівоприятвені у реаліях людського повсякдення, властивості.

Другий авторський твір продовжує і збагачує новаційне розуміннє витлумачення *свідомості* (Фурман А., 2021б). Цілевизначальним орієнтиром цього стала докорінна реорганізація на циклічно-вчинкових засадах етапів історичного становлення *методологічної концепції свідомості* у рамках теорії діяльності та СМД-методології (див. Система..., т. 4, с. 5–122) як відомої вітчизняної філософської течії другої половини ХХ ст. (Г. П. Щедровицький і його школа). Процес оновлення

принципів і нормативів СМД-підходу до розуміння категорії і механізму свідомості став можливим завдяки *метатеоретичному настановленню* у її витлумаченні як атрибутивного інваріанту-способу людської буттєвості у взаємопроникненні та єдності її таких модальностей, як ноуменальне і феноменальне, трансцендентне та іманентне, непізнаване і пізнаване, безмовне й мовленнєве, неозначене (непоіменоване) й означене (назване). Для вирішення цього надзавдання здійснено *три кроки пошукування*, що виявляють як авторське бачення проблемного контексту філософського методологування у роботі зі свідомістю та основних модусів її розуміннєвого осягнення (свідомість-феномен, свідомість-ноумен, свідомість-категорія, свідомий досвід, свідомість-буття) у форматі інтегральних напрямів розвитку філософії (онтологія, метафізика, феноменологія, поліметодологія), так і принципи, умови та особливості *системомислєдїяльнїснїх уявлєнь* про свідомість як про концептуальний засіб методологічної роботи та інтелектуальний базис і водночас ресурс колективної та індивідуальної мислєдїяльностї.

Передусім, відштовхуючись від аргументованого розрізнення *двох дослідницьких стратегій* пізнання-конструювання реальності (науково-природничої і метафізичної), що формують сутнісно різні *онтологічні картини свідомості*, висновується про екстенсивність і навіть тупиковість першої та евристичність і продуктивність другої. Остання вимагає не лише критично-рефлексивного задїяннє наявного обширу філософських знань, а й здїйсненнє *компетентного філософського методологування* на шляху створеннє *метатеорї свідомості*. Власне така робота, в межах окресленого кола мети й завдань, і здїйснена у форматі вказаного дослідженнє: за принципом квінтетностї виокремлено оптимальне число *м о д у с і в розуміннє свідомості*, де кожен з них підданий *метаопису* за визначеннєм, сутнісними ознаками і функційними характеристиками, та побудована п'ятерна *мислєсхема*, що у постнекласичному стилї взаємоузгоджує ці розуміннєві модуси.

У головній частинї змістового метарозгледу піднятої методологічної проблематики доведено, що культурні здобутки СМД-методологї в осмисленнє ресурсного потенціалу людської свідомості є унікальними, по-перше, зважаючи на відхїд її

представників од науково-предметного розгляду феномену свідомості, а зреалізування суто методологічного підходу, по-друге, враховуючи особливості обстоюваного ними способу використання *категорії свідомості*, а саме як концептуального засобу, мислеінструментально. Так, є всі підстави стверджувати, що Г. П. Щедровицьким і його гуртківцями здійснено повновагомий *учинок колективної миследіяльності*, зокрема й у спільній розуміннєвій роботі зі сферою свідомості, яка реконструйована нами за *етапами канонічного мислевчинення*:

1) *с и т у а ц і й н и й* етап – концептуальне і категорійне опрацювання проблеми свідомості здійснено на досягненнях логіки, а пізніше методології, з їх основним предметом – *мисленням* і настановленням на створення його змістово-генетичної теорії *засобами діяльнiсного підходу*;

2) *м о т и в а ц і й н и й* – свідомість, відштовхуючись від узагальнень культурно-історичної теорії розвитку вищих психічних функцій Л. С. Виготського, була осмислена як інтелектуальний засіб окультурення і соціалізації особи через опанування нею *з н а к а м и* як знаряддям визначального впливу інтерсуб'єктної співдіяльності з навколишніми на противагу другорядному значенню знань, функціоналів свідомості;

3) *д і я л ь н и й* – широке знаково-інструментальне використання концепту і категорії свідомості в колективній та індивідуальній миследіяльності, зонайперше у таких поняттєвих зорганізованостях, як *«табло свідомості»* (потік образів свідомості, що інтенціюються як на упредметнених діях, так і на знаннях), *«механізми свідомості»* (породжують мислення в чуттєвій формі як плин образів або об'єктивних узмістовлень, або знакової форми), *«чиста свідомість»* (спонтанна, беззмістовна, безструктурна, самопричинна – незалежна від досвіду чуттєвого сприймання, від дії будь-якої емпірії), *«організована свідомість»* (ритмічно збалансована у функціонуванні, наповнена психокультурними утвореннями, хоча й не тривка, плинна, вимагає неабияких внутрішніх (мотиваційних, інтелектуальних, вольових тощо) зусиль особи для свого утримання, згармонування всього наявного матеріалу, що потрапив до її сферного життєпоток, при цьому *чиста свідомість, організуючись, втрачає свою спонтанність, уневільнюється*;

4) п і с л я д і я л ь н и й – обґрунтування *рефлексивності* як одного з головних визначників ефективності кооперації кількох актів діяльності й одночасно зрілості та досконалості свідомості; на рефлексію покладається відповідальність за організацію свідомості, котра, проте є допоміжною, тоді як діяльність сама структурно задає *дійсність рефлексії*; тільки в рефлексивно збагаченому, мислекомунікативному оргпросторі методологічних семінарів і сесій, оргдіяльнісних та організаційно-вчинкових ігор *функціонали свідомості знаходять свій знаково-семантичний прихисток, свідоцький осідок* (передусім у текстах, формулах, схемах, моделях, рисунках).

9. ШОСТИЙ КОНЦЕНТР – АВТОРСЬКИЙ ТВІР З ОБҐРУНТУВАННЯ КАТЕГОРІЙНОЇ МАТРИЦІ ВІТАКУЛЬТУРНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Завершальний, *сутнісно вершинний, концентр* передового краю розвитку філософськи зорієнтованої *вітакультурної методології* становить уперше презентована нами *категорійна матриця* цього найбільш перспективного дисциплінарного напрямку пізнавальної творчості й одночасно найпродуктивнішого, евристичного, хоча й мало освоєного, материка чи сегмента інтелектуального практикування людства (Вітакультурна..., 2019). Сутнісно мовиться про вирішальний крок уперед – про *вчинково-рефлексивне конструювання* нового методологічного знання, а саме про авторське обґрунтування *світу методології і сфери методологування* у їх синергійному взаємопроникненні та діалектичному взаємодоповненні як *учення-теорії і як свободи-практики* в саморефлексивно вивіреному, еталонно окультуреному вигляді – у формі *категорійної матриці* (Фурман А., 2023б).

Ідея і перший узіреть категорійної матриці отриманий нами в 2001 році при міждисциплінарному дослідженні української ментальності у сферному контексті розвитку національної культури, дещо пізніше, в 2008 і 2016 роках, цей різновид матриці аргументовано як один з найважливіших і найдосконаліших *інструментів* в миследіяльності та професійного методологування, й нарешті у 2019, при висвітленні категорійного ладу теоретичної психології, обґрунтовано названі матриці у філософії та соціогуманітарних

науках як *етапи еволюції* раціонального знання, а також розкриті структура, функції та композиційні особливості такої матриці як складного знаряддя рефлексивного мислевчинення (Фурман А., 2020). Крім того, окремі методологічні семінари наукової школи (№20 – 26.09.2006; №41 – 04.03.2011; №53 – 31.01.2012; №94 – 03.02.2020) були присвячені презентації авторських матриць та обговоренню принципів і нормативів їх створення, оптимізації архітекτονіки та комплексної експертизи у філософії і соціогуманітаристиці.

Загалом методологія творення категорійних матриць розроблена нами досить детально (див. Фурман А., 2020). У нашому випадку її квінтесенцію становить цілеспрямоване зреалізування *циклічно-вчинкової оргсхеми* створення категорійної матриці ***вітакультурної методології як канону філософської методології***, що фокусується у чотирьох взаємозумовлених засадничих *ракурсах-етапах* розгортання пізнавально-конструювальної творчості:

а) у рамках культурно вагомих здобутків методологічно зорієнтованих філософських шкіл і систем Новоевропейського часу, постання і розвою системомиследяльницької методології і філософії науки у другій половині ХХ на початку ХХІ століття (*ситуаційна складова*);

б) у форматі авторського визначення методології як «самобутнього організму творення загостреного почуття свідомости у його джерельному осередді *чистого мислення* і водночас як самоекзистенційної сфери напруженого – проблемно-діалогічного, конфліктно-комунікаційного – *життя людської свідомости* на межі іманентного і трансцендентного у її канонічних рефлексивних формах – філософського і наукового методологування» (Фурман А., 2023а, с. 209) та у створенні вітакультурної методології і концепції професійного методологування (*мотиваційна складова*);

в) у логічно і категорійно аргументованому наборі взаємозалежних умов, закономірностей, процедур і характеристик здійснення *типологічного* підходу як точного, досконалого й воднораз багатомодульного і поліфункціонального *інструменту* компетентної методологічної роботи, що й уможливив у результативному підсумку створення

категорійної матриці самобутнього всесвіту методології (*діяльна складова*);

г) у взаємодоповненні рефлексивного методологування (власне метаметодологування) і категорійного аналізу та термінологічного конфігурування, коли інтелектуальному опрацюванню підлягали як наявні поняттеві і категорійні засоби сучасної методології, так і *авторська новостворена модель вітакультурної методології*, що сутнісно постає як окремий – самобутній, вітасвідомісний, культуротворчий – с в і т форм, методів, норм, засобів та інструментів мислення, діяльності, мислевчинення, професійного методологування у *восьми категорійних координатах*, організованих за дедуктивним принципом: «буття – свідомість», «світ – людина», «культура – життя», «філософія – соціальний досвід», «наука – мистецтво», «теорія – практика», «мислення – діяльність», «думання (думка) – вчинення (вчинок)».

Окремо зауважимо, що *методологічна оптика* типологічного творення зазначеного напрямку категорійного ладу авторськи сконструйована за принципами, канонами і нормативами *постнекласичної наукової раціональності* та у вигляді *п'ятимодульного набору лінз-інструментів рефлексивного мислевчинення* від відносно простих до найскладніших на таких рівнях:

к о н к р е т н о г о – це кватерна або квінтетна *мислесхема* як базовий матеріал-засіб здійснення методологічної діяльності, що уможлиблює не лише створення штучно-ідеальних конструктів рефлексивної свідомості та внутрішнє збалансування категорій і понять сучасної методології, а й упорядковує хаотично розсіяне, головню позадосвідне, всезагальне, апріорне, знання (ідеї, концепти, принципи, постулати, світоглядні універсалії) у взаємодоповненні методології-як-учення і методологування-як-практики;

о д и н и ч н о г о – *конструкція категорійної матриці*, що містить дві структури: а) центральну частину як систему із 12 мислесхем або таксонів категорійної кватерності, що семантично презентують вітакультурну (філософську) методологію як окрему унікальну свідомісну буттєвість взаємозалежного розвитку-самоорганізації світу методології і сфери методологування, і б) зовнішній контур, що обгортає цю

внутрішню частину двома поясами: перший зліва і зверху утворюють однаково названі ланцюжки діалектичних категорій «загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне», другий – відповідно їх двополусне поіменування: «світ методології – сфера методологування» і «методологія як складова культури – вітакультурне (канонічне) методологування, що уможлиблює порівнявеве розвиткове функціонування методології»;

о с о б л и в о г о – типологічний підхід у діалектичній мозаїці його понять, принципів, нормативів, процедур, параметрів та інтелектуальних знарядь, що дає змогу отримати оптимально оприявнену *типологію категорійних засобів* вітакультурної методології, яка постає однією із базових, власне канонічних, версій методології взагалі як штучно сконструйованої вітаантропологічної дійсності взаємозалежно організованих свідомості, розуміння, мислення, діяльності, рефлексії;

з а г а л ь н о г о – сфера професійного методологування як самобуття свобода-практика екзистенційного уприсутнення розширеного життєпотуку свідомості, котра є діалектичним продовженням і мислевчинковою конкретизацією світу методології як окремого, унікального для культури, знанневого ресурсу (передусім форм, методів, засобів та інструментів мислєдїяльності) у його центральній ланці – у *субстанційному засвїті методологічного мислення*;

у н і в е р с а л ь н о г о – вітакультурна методологія як канонічна форма методології взагалі, котра є осмислєним авторським проектом та інтегральною дослідницькою програмою із 2005 року, що перебувають на етапі їх інтенсивного виконання у висвітленні її восьми сегментів, напрямів або «материків» розвитку, що пояснюються та описуються у відповідних *категорійних координатах*: «буття – свідомість», «світ – людина», «культура – життя», «філософія – соціальний досвід», «наука – мистецтво», «теорія – практика», «мислення – діяльність», «думання (думка) – вчинєння (вчинок)»; у цій новітній світоглядній самобутності постановня методології не лише збагачує семіотичну повноту культури і соціального досвїду глобалізованого людства, а й розширює донині незвідані горизонти ковітальної зорганізованості індивідуальної, групової і масової свідомості, уможливлєючи

миследіяльне і мислевчинкове практикування високої досконалості в усіх сферах і галузях суспільного життя.

Загалом пропонує нами матриця вкотре доводить свою евристичність як оригінальний і вкрай продуктивний, хоча і надскладний, і н с т р у м е н т професійного методологування, що характеризує новітній етап еволюції раціогуманітарного знання у його вершинному осередді – в *категорійній генезі методології* і як окремого самобутнього *з а с в і т у* «розширеного почуття свідомості», і як найнеобхіднішої *с к л а д о в о ї* сучасної культури. Крім того, уперше унаочнено аргументовано, що обидва вектори постання *канонічної методології* можуть успішно розвиватися лише в онтологічній екзистенційності та діалектичній єдності із *вітакультурним* (себто еталонно канонічним) *методологуванням* і як зі *с ф е р о ю* практики-свободи мислення, діяльності та мислевчинення, і як зі *с п о с о б о м* порівневого розвиткового функціонування самої методології, що спрямовані перш за все на творення-примноження ідеальних форм думання-миследіяння розпростороної за межі всього природного *людської свідомої здатності* досягнути донедавна незбагненне. Воднораз сподіваємося, що переконливими є як переваги цього самодостатнього інтелектуального інструменту (фундаментальність змісту, логічність формопобудови, оптимальність структури-конфігурації, ідеальність категорійної картини, практичність категорійних і таксономічних засобів оперування), так і його широкі функційні можливості – структурно-системні, логіко-пізнавальні, організаційно-синтезувальні, мислекомунікаційні та інструментально-методологічні, причому на тлі якнайкращої *а р х і т е к т о н і к и* отриманої симетричної таблиці, яка в центральній частині містить систематику із шістнадцяти взаємоузгоджених й у певних ієрархічних комбінаціях згрупованих *таксономічних категорій методології*, що зорганізовані у вісім *т а к с о н і в*, а також гіпотетично вказує на найбільш імовірнісі її дисциплінарні відгалуження – методософію, методологіку, методоінженерію. І це створює надійне теоретичне підґрунтя для вирішення наступного дослідницького завдання: обґрунтувати найкраще з можливих *категорійне плетиво метаметодології* як дотепер утаємниченого способу життя свідомості.

10. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ Л. С. ВИГОТСЬКОГО ЯК ТОЧКА ВІДЛІКУ ПРОФЕСІЙНОГО МЕТОДОЛОГУВАННЯ

Упорядкування наукових праць *розділу 10* здійснено відповідно до заявленого тематичного формату і до розширювальної послідовності *п'яти концентрів*, що виходять із засадничої точки відліку, тобто із своєрідного єдиного першопочатку, що задає всю систему координат наступних кроків *філософсько-психологічного методологування*. Такою відпочатковою платформою стало фундаментально здійснене свого часу методологічне дослідження відомого самобутнього психолога *Лева Віготського* «Історичне значення психологічної кризи» (1927), що проливає світло істини на дискурс становлення «наукової методології на історичних засадах» узагалі та методології психології зокрема, що склалася на початку ХХ століття у світовому масштабі (Віготський, 2023). На думку автора, унаявленою атрибутивною ознакою кризи – як психологічної, так і методологічної – є протиборчий несистемне співіснування дисциплін і напрямів, а причиною – відсутність, з одного боку, «загальної науки», яка б уможлиблювала перевірку і синтез всеохватних даних та розробляла методи, поняття і принципи цієї науки, з іншого – «завершеної методології психології» та у «нехтуванні методологічної природи кризи». Вихід із кризи вбачається у *марксистській психології*, котра «є не школа серед шкіл, а єдина істинна психологія як наука, іншої психології, окрім цієї не може бути», проте її «ще немає, її потрібно розуміти як історичне завдання, але не як даність», що насамперед «є методологічна проблема». Звідси вибудовується хибний світоглядний купол *основоположень* на кшталт особистої переконаності «у неможливості безпартійної психології сьогодні», в існуванні «реальної методології епохи, що співпадає з марксизмом», у надзавданні «створити теорію психологічного матеріалізму», а тому саме «матеріалістична гілка повинна називатися *психологією*» та ін.

Попри невиправдану заідеалізованість і відкритий позитивізм у розумінні місця науки в практиці суспільного життя, пропоноване монографічне дослідження є *взірцево методологічним і системним*, повним оригінальних ідей,

узагальнень, метафор і фактичних прикладів, які й донині, майже через столітню часову дистанцію, не втратили своєї актуальності. Щонайперше мовиться про: а) «можливість методології на історичних засадах», б) п'ятистадійну «схему лінії розвитку пояснювальних ідей», в) «скелет загальної науки як про систему основних законів, принципів, фактів», г) спеціальну «роботу над поняттями» і про цілеспрямовану «розробку понять, методів, теорій», д) дві альтернативні «позиції у визначенні загальної та окремих дисциплін», е) «методологічну беззаконність спроб еклетичного комбінування нових психологічних систем», є) «метод логічного накладення понять», ж) «методологічну цінність окремої теорії», з) «ступінь методологічної обґрунтованості положень», і) «методологічне значення принципу» і про усвідомлення «методологічної природи кожної ідеї», й) постання «непрямого (опосередкованого) методу пізнання психічних явищ», к) «методологічно різнорідний матеріал» і «методологічну цінність категорії», л) пояснення самоспостереження (інтроспекції) «із постулату, методу і загального принципу психології», м) мову як «знаряддя думки та інструмент аналізу» і про «слово як теорію позначуваного факту», н) психологічну термінологію як про «цінний методологічний факт і засадничий каркас науки», о) гіпотезу як про «складник філософського світогляду», п) «методологічну роботу, що здійснюється в самій науці», р) «методологічне обґрунтування психологічної кризи, її історичний етап», зміст, природу та імовірний результат, с) негативність «поняття емпіризму за історичним походженням і за методологічним змістом», т) тенденцію до метатеоретизування і до створення метапсихології, у) «хибність методологічної конструкції емпіричної психології», ф) повнообсяговий «розвиток прикладної психології як про головного рушія кризи в її останній фазі», х) «діалектичну єдність методології і практики» та перспективи розвитку «психотехніки, або філософії практики», ц) перебудову «всієї методології науки на засадах принципу практики», ч) аналіз як «застосування методології до пізнання факту» і про «методологічну систему принципів», ш) експеримент як про аналіз у думці-дії, де «сила аналізу – в абстракції, а сила експерименту – в штучності», щ) виняткову важливість «розгадати клітинку психології» як

про «ключ до всієї психології» у її головному упредметненні – природничо-історичного спричинення-розвитку психіки і в аналітичному «розрізненні гносеологічного та онтологічного аспектів» висвітлення, ю) «неможливість опанувати психологією як наукою безпосередньо без допомоги методології» і про «створення методології як про перший крок виходу із психологічної кризи», я) схему загальної психології та її адекватне поіменування і витончено логічний поділ дисциплін усередині самої психології і т.п. У будь-якому разі *грунтовне рефлексивне опрацювання* пропонованого діамантового осереддя творчого спадку оригінального мислителя, без сумніву, істотно збагатить світоглядний горизонт українських шукачів істини як теоретичними ідеями, концептами, тематизмами, поняттями та узагальненнями, так і способами, засобами та інструментами професійно вишколеного методологування. Звісно, потрібна критична оцінка всього викладеного матеріалу, інтенсивний внутрішній діалог з автором, а головне – різнобічна реконструкція досягнутого змісту, зважаючи на культурно-історичні здобутки методології і психології упродовж останнього століття. До того ж треба розуміти, що й сьогодні сфера психології – це «передусім методологічна проблема», адже «в жодній науці немає стількох труднощів, нерозв'язаних суперечностей, поєднання відмінного в одному, як у психології. Предмет психології – найскладніший з усього, що є у світі, найменше піддатливий для вивчення; спосіб його пізнання повинен бути багатий особливих хитрощів і безпечних заходів, щоб дати те, чого від нього очікують».

11. ПЕРШИЙ КОНЦЕНТР МЕТОДОЛОГУВАННЯ – ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРАЦІ С. Л. РУБІНШТЕЙНА І М. С. ГУСЕЛЬЦЕВОЇ

Відпочатковий *концентр* у змістовно розширювальній синхроніці філософського методологування становлять дві методологічні праці, виконані у річищі *узаasadнення суб'єктно-діяльнісного підходу* в філософії і науці. Перша – це невелика програмна стаття «*Принцип творчої самодіяльності*» відомого вітчизняного мислителя *Сергія Рубінштейна* 1922 року, що ставить і пране відшукати спосіб «вирішення однієї радикальної проблеми», а саме проблеми співвідношення об'єктивного буття

і суб'єкта свідомості (пізніше – буття і свідомості), обстоюючи при цьому низку продуктивних основоположень: *«Об'єктивно не те, що дано, а те, що завершено»*, *«об'єктивність не тільки не виключає, вона закономірно охоплює елемент творчої самодіяльності»*, *«суб'єкт у своїх діяннях, в актах своєї творчої самодіяльності не тільки виявляється і проявляється, він у них твориться і визначається»*, *«Лише в організації світу думок формується мислитель; в духовній творчості постає духовна особистість. Є тільки один шлях – якщо [взагалі] є шлях – для створення великої особистості: велика робота над великим творінням. Особистість тим величніша, чим більше її сфера дії, той світ, у якому вона живе, і чим вивершуваніший цей останній, тим більш досконалою є вона сама»* (Рубінштейн, 2021, с. 99, 101).

Друга стаття цього базового концентру – наукова праця **Марини Гусельцевої** 2021 року, що підсумовує реальні здобутки столітньої розробки *суб'єктно-діяльнісного підходу* методом ревізії його філософсько-методологічних передумов наявними ресурсами критичного аналізу неокантіанських, марксистських та антропологічних засад учення С. Рубінштейна (Гусельцева, 2021). Засвідчується, що «сторінки історії радянської психології нерідко містять лакуни, зумовлені як неповнотою чи недоступністю джерел, так і ідеологічними спотвореннями сприйняття та інтерпретації подій епохи тоталітаризму. Історико-психологічні реконструкції, наснажені в наші дні архівними і ревізійними поворотами, а також методологією латентних змін, пропонують інші інтерпретаційні моделі, котрі, з одного боку, долають усталені міфологеми, з іншого – виявляють складну, суперечливу й неоднозначну картину розвитку соціогуманітарного знання першої половини ХХ ст. Під впливом глобалізації і транснаціональних дослідницьких проєктів сучасна історіографія так чи інакше оновлює методологічний інструментарій, звертається до поліпарадигмальності і трансдисциплінарності, намагається переходити від лінійних схем інтерпретації до конструкцій, котрі охоплюють, поряд з канонічними, маргінальні та неочевидні наративи і дискурси. У форматі нової інтерпретаційної моделі, що враховує історіографічні матеріали суміжних наук і приховані течії радянської культури, в

інтелектуальній біографії С. Л. Рубінштейна виділені для аналізу три методологічні віхи: неокантіанський, марксистський, антропологічний (екзистенційний) періоди його наукової творчості. Підкреслюється, що радянська історіографія практично не залишала сумнівів щодо марксистських підстав суб'єктно-діяльнісного підходу цього мислителя-психолога, проте інші інтерпретаційні моделі не тільки занурюють історію психології в контексти епістемологічних поворотів соціо-гуманітарного знання ХХ століття, а й проблематизують сформовані уявлення, ставлять їх під сумнів. Серед таких проблематизацій постає проблема осмислення неокантіанських і марксистських передумов учення С. Л. Рубінштейна. Стверджується, що принцип творчої самодіяльності, уявлення про саморозвиток та про індивідуалізацію суб'єкта, проблеми етики та цінностей як внутрішніх орієнтирів розвитку людини оприявнюють латентне неокантіанство в інтелектуальній біографії цього відомого вітчизняного мислителя» (Гусельцева, 2021, с. 121).

12. ДРУГИЙ КОНЦЕНТР МЕТОДОЛОГУВАННЯ – ПРАЦІ Г. П. ЩЕДРОВИЦЬКОГО Й А. В. ФУРМАНА ЩОДО ПОСТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

Даний *концентр* утворюють дві фундаментальні праці філософськи канонічного діапазону змістовлення. Зокрема, це узагальнювальна робота Георгія Щедровицького 1975 року, що висвітлює інтелектуальні джерела, базові засадничі уявлення, категорійні засоби, науково-предметні ресурси, системні і власне поліструктурні засновки, відтворювально-діяльнісні схеми, логічні принципи та оргдіяльні нормативи, а також інваріанти рефлексивного, натуралістичного і діяльнісного позиціонування *загальної теорії діяльності* (Щедровицький, 2022), і наше міждисциплінарне дослідження 2022 року, що присвячене *рефлексивно-вчинковій реконструкції* цієї капітальної теорії як складнокомпонованої організованості онтологічних уявлень, понять і категорій інтеграційно-діяльних можливостей і схематизацій *методологічного мислення*, що зосереджуються в поетапному становленні всезростаючої

методологічної рефлексії (Фурман А., 2022а). Так, перший твір узагальнює результати виконання неформальною групою самоідентифікованих методологів під керівництвом Г. П. Щедровицького *другої великої програми*, а саме створення теорії діяльності й утвердження діяльнісного підходу в філософсько-науковому дискурсі, починаючи із 60-х років минулого століття. Примітно те, що ця теорія постає на *засадах системного підходу* з його атрибутивними характеристиками поліструктурності, розвиткової функціональності, морфологічної та процесної цілісності, продуктивно використовує його категорійні засоби і понятійні можливості наукового предмета як епістемологічної системи. Загалом *категорія діяльності* із регулятивного важеля перетворюється на системотвірне осереддя світоглядно широких онтологічних уявлень і з об'єктивного принципу – на основний предмет дослідження-конструювання. Щонайперше це підтверджують схеми «вдтворення діяльності і трансляції культури», «акту діяльності» та «рефлексивного виходу», що у взаємодоповненні виявляють *методологічні ресурси* мислення як діяльності, тобто розкривають механізм передачі культурних норм, парадигм і, власне, способів і засобів самого мислення в соціокультурному, історичному плині повсякдення. Серед ядерних новоутворень методологічного мислення обґрунтовується *рефлексія*, яка ініціюється проблемними ситуаціями і водночас є специфічним механізмом розвитку діяльності завдяки різноманіттю форм та організованостей людської кооперації. У підсумку збагачення отримує не лише сам *методологічний проєкт*, що обстоє своєрідну «тоталізацію» рефлексії і рефлексивне «замикання» усієї сукупної сфери діяльності, а й перспектива третьої великої інтелектуальної програми, що виникає на рубежі 1980 років, – *системомиследіяльній методології* або СМД-методології.

Наше нещодавно здійснене дослідження з допомогою авторськи сконструйованої *метаметодологічної оптики* обґрунтовує загальну теорію діяльності у її онтологічному, архітектонічному, епістемологічному та філософсько-методологічному аспектах, висвітлює у полісистемній архітектонічній мозаїці її ідеї і тематизми, концепти і концепції, засновки і принципи, уявлення і конструкти, мислесхеми і моделі, матриці і парадигми, а головне – у свідомому миследіяльному оперуван-

ні нею постає як довершений **системодіяльний підхід**, що є провісником *новітньої методології* як самотнього організму чи унікальної сфери мислєдіяльності. Сутнісний горизонт такої методології першочергово зорієнтовує діяча-мислителя не на науково-предметні уявлення, картини і знання, а на перетворення і розвиток засобів, методів і структури взаємопрониклих мислення і діяльності, тобто на їх *рефлексію* у центральній ланці – *методологічній організації мислення*. У підсумку, істотно збагачуючи нормативний (зокрема знаково-символічний) простір культури, *світ методології* сконструйовано як один у своєму роді, оригінальний і неповторний, пласт чи вимір людської буттєвості – уможливлення мислєдіяльності, мислєвчинення, професійного методологування. Зважаючи на предметне поле чинного дослідження, по-перше, *рефлексія* висвітлена як атрибутивне осереддя методологічного мислення і методології загалом, по-друге, проаналізовані стадії розвитку *методологічної рефлексії* як компоненти вчинення, по-третє, вперше створена *матриця генези* вказаної рефлексії як учинку т в о р е н н я методології, по-четверте, розкрито спосіб конструювання метаметодологічної оптики детального вивчення теорії діяльності на матеріалі реінтерпретованого *рефлексивно-вчинкового сценарію сподіяння* натхненника системодіяльнійсної методології.

У нашому авторському варіанті компонування **метаметодологічна оптика** є складним механізмом підбору та уконкретнення лінз-модулів узаємозалежних мислення, розуміння, діяльності, рефлексії, що організовані *квінтетною схемою* філософських категорій як засновків розрізнення системного рефлексивного знання: роль у н і в е р с а л ь н о г о виконує розроблювана нами *вітакультурна методологія*, місце з а г а л ь н о г о посідає обстоювана нами *сфера професійного методологування*, положення о с о б л и в о г о займає пропонуваній нами *циклічно-вчинковий підхід*, позицію о д и н и ч н о г о запосідає авторська *схема-модель мислєвчинення*, місце к о н к р е т н о г о займає така мінімальна фрактальна цілісність особливого, понятійно різностороннього, уявлення про предмет, що знаходить графічне вираження у вигляді *мислєсхеми* (квадрат, огорнутий колом) і чотирьох або п'яти категорійних визначень цього предмета. Загалом основна

частина дослідження присвячена всебічному узмістовленню кожної із п'яти *аргументованих стадій становлення методологічної рефлексії* як компонентів повноцінного вчинення: *пропедевтична стадія* – п е р е д с и т у а ц і я, квінтесенцію якої становить ідея діяльнісного підходу і методологічна організація мислення, *перша стадія* – с и т у а ц і я, осердя якої утворює конструювання онтологічних схем діяльності та організації процесу її відтворення, *друга стадія* – м о т и в а ц і я, де найістотнішими актами є рефлексивне занурення мислення у світ діяльності і постановня онтології мислєдіяльності, *третьа стадія* – в ч и н к о в а д і я, головна суть якої зводиться до рефлексивного занурення онтології МД в субстанційний горизонт мислення і до дотримання вимог принципу множинного знання, *четверта стадія* – п і с л я д і я, у якій найвагомим є рефлексивне замикання методологічного мислення через різні рефлексивні отождоження. Таким чином тематично й змістовно деталізована горизонталь новоствореної матриці г е н е з и методологічної рефлексії, котра становить сутність *самодумного* – філософського й відтак методологічного – *мислення* та альфу й омегу методології в цілому (Фурман А., 2022а).

Воднораз серед найбільш значущих покрокових творчих продуктів авторського виконання слушно окремо відмітити: а) *концепцію метаметодологування*, що уможливила створення новітньої метаметодологічної оптики скрупульозного опрацювання теорії діяльності за логікою вчинкового сценарювання творчого шляху фундатора СМД-методології; б) мислєсхему складників-тактів *методологічного повороту мислення* як рефлексивно-канонічного вчинення; в) циклічно-вчинкову реконструкцію *методу системного аналізу* в єдності різновагомих процедур і стадій його проведення; г) чотири-етапну схему *еволюції наукового предмета* у двох ортогональних дихотомійних вимірах здійснення методологічної роботи: «емпіричне (чуттєве) – логічне» і «конкретне – абстрактне»; д) *абстрактну онтологічну схему діяльності* як повноцінного вчинку її відтворення у циклічному взаємодоповненні онтологом ситуювання, актуалізації, трансляції і рефлексивного практикування та в контексті вітакультури; е) бікватерні організованості *корпусу епістемологічних одиниць*

(ідея, онтологія, універсум, СМД-підхід і схема, категорія, теорія, СМД-методологія) у полісистемному обґрунтуванні *мислєдіяльнісних уявлень*; є) мислєсхеми зв'язку онтогенетичних стадій рефлексивно-вчинкового замикання методологічного мислення із різними рефлексивними ототоженнями та ін. У результаті проведеного дослідження висновується, що вперше отримана *модель рефлексивно-сценарного закілювання методології* на сьогодні являє собою цілісну *онтологічну картину методологічної МД*, а в перспективі – *всесвіту мислєдіяльності і мислєвчинення в цілому*. Яскравим підтвердженням цього є поки що унікальний подієвий спектр *компетентного методологічного практикування* – від творення, розвитку і використання різних технологій методологічної роботи і рефлексивного метаметодологування до каноно зорієнтованих методологічних семінарів і сесій, оргдіяльнісних та оргчинкових ігор.

13. ТРЕТІЙ КОНЦЕНТР – АВТОРСЬКА РОЗРОБКА БАГАТОПАРАМЕТРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОПТИК ТИПІВ НАУКОВОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Названий концентр утілює в інтелектуальне життя авторська робота еталонно зреалізованого філософського методологування, у підсумку якого створено складний комплекс багатомодульної *методологічної оптики мультидисциплінарного дослідження* постнекласичного способу-рівня мислєдіялісного здійснення, що надрефлексивно й метасистемно взаємодоповнює:

а) відповідні багатопараметричні оптики класичного, некласичного і постнекласичного т и п і в наукової раціональності за логікою їх категорійного, критеріального, атрибутивного та мислєвчинкового ускладнення;

б) п'ятирівневу структурно-функціональну організацію (здійснену за філософськими категоріями «універсальне – загальне – особливе – одиничне – конкретне») *методологічних модулів* як збірних інструментів професійного методологування у рамках найбільш культурно значущих методологій;

в) ідеали, принципи, стратегії та норми тільки зароджуваної постнекласичної методології, яка обстоює взаємопрониклий тип зв'язку між усіма науками, налагоджує діалог культур, інтегрує єдність істини і моральності, раціонального знання та етичної поведінки, легалізує змішані методи, парадигми, методологеми;

г) засновки-постулати, категорії, канони та епістемологічні організованості *метаметодологічної оптики*, котра нині утворюється, як новітній постнекласичний проєкт взаємопов'язаних траєкторій розвитку філософії, науки, методології, фундується на розумінні оптики як інтегрального механізму чи складного комплексу засобів підбору та укомплектування лінз-модулів узаємозалежних розуміння, мислення, діяльності, рефлексії у канонічному форматі зреалізування вчинку *метаметодологування*, предметом якого є дослідження наявних методологічних теорій і систем (Фурман А., 2022б).

При цьому саме методологічна оптика являє собою головне синтетичне упредметнення і парадигмальне осереддя обстоюваної тут версії *постнекласичної методології*. Насамперед у зв'язку з цим за *вчинковим принципом* розкрито сутнісні четвірні змістовлення, головні спричинення, інструментально-категорійні модулі логічно довершеної методологічної оптики, а також визначальні критерії типологічного розрізнення історично змінних і культурно відмінних за значущістю та впливом ідеалів *наукової раціональності*. Водночас уперше створені й детально охарактеризовані моделі методологічних оптик *класичної, некласичної і постнекласичної науки*, чітко визначений їх усезростаючий кількісно і якісно параметричний набір, описані структурно-функціональні зв'язки, інваріантно прийняті ідеали і норми пізнавальної діяльності та основні епістемологічні організованості і продукти. Крім того, деталізовані та систематизовані аргументи-позиції постання *постнекласичної епістемології* у взаємодоповненні гносеологічного і суто знанневого аспектів рефлексивного розгляду. Аргументована *п'ятирівнева категорійна схема* чітко організованих лінз-модулів новітньої методологічної оптики теоретичного конструювання і психологічного пізнання модульно-розвивальної взаємодії як складно-системного психосоціального явища. У результаті методо-

логічна оптика обґрунтована у чотирьох вимірах чи модах власної мислевчинкової буттєвості, а саме як: 1) метафоричний конструкт і категорійне поняття філософської і наукової методологій; 2) особливе налаштування дослідницької та конструювальної свідомості у її сутнісному осередді – інтенційності методологічного мислення – на власну саморефлексію; 3) самотутнє розмірковувальне знаряддя та ефективний інструмент мислевчинення і компетентного методологування; 4) інноваційний модульний комплекс саморефлексивних лінз (головним чином методів, засобів, механізмів та інструментів) конструювання, пізнання і перетворення дійсності-реальності, що використовується за конкретних умов, завдань, ресурсів, спроможностей.

14. ЧЕТВЕРТИЙ КОНЦЕНТР – ОРИГІНАЛЬНІ ПРАЦІ Ю. І. ЯКОВЕНКА ТА О. Є. ФУРМАН ІЗ НАЗРІЛОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ МЕТОДОЛОГІЇ СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУК

Перша робота відомого вітчизняного соціолога-мислителя *Юрія Яковенка* (1950–2022) порушує питання реального стану логіки і методології соціогуманітарних досліджень у сучасній Україні та осмислює новопосталий невідрадний *факт методологічної травми* (Яковенко, 2022). Зокрема, ним різнобічно аргументується канонічна вимога повернути підготовку проєктів наукових досліджень і наступну публікацію їх результатів і висновків до генерування в них такого концептуального ладу (передусім написання вступу), що обов'язково містить нормативну *постановку наукової проблеми* у вигляді теоретичного питання щодо когнітивних суперечностей, котрі виникають унаслідок існуючих практик отримання нового раціонального знання згідно з трьома різновидами епістемологічної матриці соціологічного пізнання, що визначають одну із дослідницьких позицій – бути спостерігачем, інтерпретатором чи діячем. Акцентується увага на тенденції зниження вимогливості стосовно обов'язкового представлення методологічної бази дослідження у його програмі, звітних матеріалах, публікаціях за одержаними результатами, щонайперше щодо нормативного оформлення статей, які друкуються у фахових виданнях України із соціології

та інших людинознавчих наук. Наводяться приклади порушення зазначеної норми у статтях, опублікованих протягом 2015 та 2016 років у двох провідних вітчизняних періодичних виданнях соціологічної спрямованості. Зазначається, що претензії деяких авторів на теоретичну значущість їхніх публікацій є необґрунтованими у випадку відсутності постановки наукової проблеми, формулювання якої має обов'язково передбачати низку питань теоретичного змісту. Підкреслюється, що ситуація, яка склалася в українській соціології, психології і навіть методологіях цих наук може бути пояснена так званою *методологічною травмою*, яка є характерною й для дослідників інших пострадянських країн. Формулюється висновок про те, що розвиток соціологічної науки у її теоретичних та емпіричних контекстах можливий лише за умов подолання методологічної травми, яку переживають соціологи, психологи та інші представники соціономічного дослідницького дискурсу.

Друга наукова праця четвертого концентру виконана проф. **Оксаною Фурман** у новій збагаченій редакції об'ємної публікації 2017 року (Фурман О., 2017) й демонструє компетентно здійснену *методологічну реконструкцію* завжди актуальної проблематики простору і часу ресурсами двох діалектично пов'язаних *методів* – і н д у к ц і ї (рух-пошук від одиничного до загального), коли аналізується в соціогуманітарному пізнанні взаємодоповнення їх онтологічного, феноменологічного і категорійного аспектів розгляду, й д е д у к ц і ї, коли від загального – створення авторської *теорії інноваційно-психологічного клімату* (див. Фурман (Гуменюк), 2008; Фурман О., 2015) – здійснюється перехід до окремого й конкретного (висвітлений взаємозв'язок ПК і простору-часу). У процесі використання першого методу охарактеризовані вертикальні та горизонтальні параметри як властивості багатовимірності соціального простору, різновиди простору як життєвої даності (психологічний, соціальний, біологічний, персональний, благодатний тощо), а також з'ясовані параметри вимірювання власне соціально-психологічного простору (цілісність, структурність, автономність, саморозвитковість). Стверджується, що існує два полярних погляди на природу часу – науковий та езотеричний, у форматі яких дослідники обґрунтовують різні інваріанти перебігу часу:

безпосередній (власний біологічний «годинник» індивіда) й опосередкований (суб'єктивний, тобто той, коли особа задіяна у сприйняття і конструювання подій). У результаті здійсненого пошукування доведено, що простір і час – це узагальнені категорії психологічного впливу, з допомогою яких пізнається і пояснюється його сутність та особливості плину в повсякденні людського буття. Під час застосування другого – дедуктивного – методу Оксаною Фурман аргументуються: а) оргдіяльнісна модель створення ППК, б) етапи і зміст реалізації програми вивчення інноваційно-психологічного клімату (ППК) як багатопараметричного явища, в) методологічна план-карта дослідження ППК і його чотирьох базових параметрів та аналізується й науково доводиться, що перший параметр ППК – соціально-психологічний вплив – взаємопов'язаний із вітакультурним простором-часом. Отож, уперше співвіднесено просторові характеристики і часові виміри («цілісність – структурність – автономність – саморозвитковість» і «минуле – теперішнє – майбутнє – вічне») із класами впливу (пізнавально-суб'єктивний, нормативно-особистісний, ціннісно-індивідуальнісний, духовно-універсумний) та етапами самотворення особи: «знання – поведінка – суб'єкт»; «норми – діяльність – особистість»; «цінності – вчинкові дії – індивідуальність»; «духовність – осягання – універсум».

15. П'ЯТИЙ КОНЦЕНТР МЕТАМЕТОДОЛОГУВАННЯ – ПРАЦІ Г. П. ЩЕДРОВИЦЬКОГО ТА А.В. Й О.Є. ФУРМАНІВ ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ СПІВОРГАНІЗАЦІЇ І РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ

Перша робота відомого методолога, характеризуючи останній етап його творчого шляху (1987), а саме повновагомого становлення системомиследяльнісної методології і практичне освоєння ідеї оргдіяльнісних ігор, у колективній мислекомунікації автора з аудиторією університетських науковців-психологів висвітлює *історичні перспективи розвитку психології* (Щедровицький, 2021). Лектор пропонує відмовитися від галілеєвської моделі науки і вундтівської моделі психологічної науки зокрема через їх відірваність від життя та функціонування у власних штучних ареалах законів і

закономірностей як ідеальних абстракцій. Тому він, однозначно заперечуючи психологізм будь-якого гатунку, підтримує не природничо-наукову стратегію употужнення психології, а *розуміннєву, рефлексивно-інтерпретаційну*, яку цікавлять пояснення, конструювання та опис достеменної психічної реальності за адекватно визначеними цілями і цінностями, формами і методами, способами і засобами здійснюваного мислення. Засаднича теза тут формулюється вкрай категорично: *«поза рамок методологічної думки ніякої психології більше бути не може»*. Аргументується це тим, що тільки методологічне мислення уможлиблює мислення будь-якого психологічного змістовлення відповідними засобами, методами, формами, адекватними конкретній життєвій ситуації. До того ж прогнозоване збагачення предметного поля психології в наступні десятиліття і визначатиметься не наявним матеріалом і не онтологічним змістом, а *методологічним підходом*, або повноцінною філософськи зрілою методологією, хоча саме «мислення не може вивчатися психологічно». Оптимальною формою організації та інтегральною умовою розвитку колективної мислєдїяльностї, зокрема й у сферї психологїї, є *орґдїяльнїсна гра*, котра водночас, за принципом трьох «с», забезпечує самодїяльность, самоорґанїзацію і саморозвиток її учасникїв, якї дїють у зїмїтованїй, проте реальнїй, проблемно-конфлїктнїй ситуації.

Друга стаття цього максимально розширеного концентру являє собою наше авторське (у співтовариствї) – аргументоване, рїзнобїчне, метасистемне, надрефлексивне – методологічне обґрунтування *альтернативного погляду на психологію* як на універсум людської життєдїяльностї і відтак як на особливий світгляд і на здатнїсть бачити все у фокусї людини (Фурман А., Фурман О., 2021). Ця альтернативнїсть відштовхується від вїдомої ідеї Г.П. Щєдровицького, висловленої у 1980 році, розглядати психологію не як науку, що має свїй предмет і метод, а як «увесь свїт, сприйнятий із певної точки зору». При цьому аргументується, що таке розлоге розуміння психологїї як сфери мислєдїяльностї, по-перше, не заперечує наукового (об'єкт-предметного) методу до її полїдисциплїнарної розробки, хоча й указує на його редуцїйні фїльтри та пояснювальні обмеження, по-друге, виявляє універсальний

спосіб розширення компетентнісного горизонту впливу психології на особисте і суспільне життя та на культурний розвиток громадян і всього людства.

Комплексним інструментом вирішення останнього надзавдання став *авторський циклічно-вчинковий підхід*, що дав змогу змістовно деталізувати канонічну оргсхему розгортання вчинку В. А. Роменця у вигляді чотирьох тематизованих дослідницьких стратегем персонального мислевчинення. Зокрема, *на етапі ситуації* сфера психології висвітлюється як взаємопроникнення різних раціогуманістичних знань і психологічної роботи будь-яких змісту та спрямування, самобутнього світогляду й антропоцентричного миследіяння і в підсумку всюдисущої форми конструювання соціального довкілля і способу життєздійснення людини, що пояснюється такими інноваційними епістемними продуктами, як схема миследіяльності, шестирівнева модель професійного методологування, парадигмально-дослідницька карта та ін.

На етапі мотивації ця сфера має позбутися існуючої самоплинності й отримати чітку методологічну організацію, яка б згармонізувала психологічні дослідження, проєктні і методичні розробки, техніки і практики у єдиний ковітальний організм розвитку всієї психодуховно зорієнтованої миследіяльності, котра, зі свого боку, стимулювала б соціокультурне утвердження таких основних складових сферного психологування, як робота, мислекомунікація, рефлексивна діяльність, мислення, мислевчинення.

Етап учинкової дії – це відповідальний для кожного і для всіх період закріплення в індивідуальній і масовій свідомості розуміння психології як уже сформованої й розвиненої сфери миследіяльності, що долає вузькі рамки суто природничо-наукового розгляду психодуховної дійсності й первинно цікавиться інтенціями, цілями і цінностями здійснення психологічної роботи у чотирьох вимірах (розвитку психологічного знання, чистого мислення, миследіяльності і використання психологічного інструментарію) та у п'яти базових видах (теоретичної, науково-проєктної, прикладної, емпіричної, психокультурної).

Змістом післядіяльного етапу має стати безперервна і майже тотальна рефлексія індивідуального, колективного і

суспільного мислевчинкового творення багатовидового світу *психологічного практикування* й відтак добування нових знань і компетентностей та збагачення досвіду психологічної роботи всіх, хто відносить себе до цієї сфери.

Насамкінець, головно задля прикладного унаочнення обстоюваних ідей, концептів і методологем, здійснена детальна характеристика ситуаційної, мотиваційної, діяльної і післядіяльної складових освітнього у змістовлення новоствореної авторської програми із дисципліни *«Психологія як сфера миследіяльності»*, що кілька років успішно реалізується при підготовці докторів філософії із психології (див. Фурман А., 2021а).

16. ПІСЛЯМОВА ЯК НАЙШИРШИЙ КОНЦЕНТР: МЕТОДОЛОГ – ПРОФЕСІЯ МАЙБУТНЬОГО

Логічним завершенням сходження від загального до конкретного в обґрунтуванні *внутрішньої методології* хрестоматійного викладу відібраного текстового матеріалу є авторська *п і с л я м о в а*, що актуалізує проблематику професіоналізації методологічної діяльності й різнобічно обґрунтовує постання в найближчому майбутньому *професії методолога* як однієї з найперспективніших за предметним полем інтелектуального практикування і водночас як культурно та соціально найнеобхіднішої, зважаючи на те, що компетентне продукування форм, методів, способів, засобів та інструментів мислення, діяльності, колективного та індивідуального мислевчинення всеможливих спрямування та змістовлення поки що залишається або ексклюзивним, езотеричним, або здійснюється аматорськи й переважно недосконало, неефективно (Фурман А., 2016б). Аргументовано доводиться, що оновлювальною тенденцією сучасної культури є *методологічне мислення*, яке, охоплюючи у знятому вигляді всі інші форми і типи розмірковування, характеризується надпредметністю, проблематизаційністю, рефлексивністю, дискурсивністю, універсальністю і самобутньою практичністю. При цьому першумова досконалого розвитку такого мислення полягає не стільки в оволодінні фахівцем фундаментальними знаннями і практичними вміннями, скільки в опануванні *методом* як

інструментом мислєдїяльностї у поєднаннї з освоєнням його розлого функціонального поля, котре уможливлєє вїдшукання за конкретних обставин дїлового повсякдення оптимальних способів постановки та розв'язання професійних завдань і проблем.

Воднораз встановлено, що *процеси професіоналізації і соціалізації* методології стимулюються сьгодні не лише революційною ситуацією у царині продукування і демонстрації можливостей нових методів, форм і схем діяльної організації пізнання та інтенсивним розвитком її різноманітних напрямів (системомислєдїяльнісна, раціогуманістична, вітакультурна та інші методології). Вирішальну роль у становленнї професії методолога вїдїграє багаторівнева, різномодульна і динамічна полікомпонентна **система методологування** як метасфера професійної діяльності, модульно-розвивальний оргпростір якої, охоплюючи принципи, підходи, методи і способи як свої базові форми, уможливлєє проблемно-модульну і водночас рефлексивну *мислєдїяльність*, себто є головним каналом удїяльнення досконалого методологічного мислення. Спрямування, узмістовлення, особливості перебігу та результиуюча ефективність останнього залежать від актуалізованого в дискусії *типу методологічного модуля* (інтенційно-індивідний, пізнавально-суб'єктний, нормативно-особистісний, ціннісно-індивідуальнісний, духовно-унїверсумний), повноти використання процедур схематизації, конфїгурування, модулювання і картографування й у підсумку вїд ґрунтовності новостворених *продуктів* методологування – мислєсхем, моделей, програм, проєктів, методологічних план-карт дослідження, парадигмально-дослідницьких карт, категорійних матриць (див. Фурман А., 2016а, 2017).

Загалом констатована евристичність *концепції методологічного модуля* при дослідженнї *людської свїдомості* як екзистенційно-буттєвої даності, підтвердженням чого є істотне упрозорення методологічного горизонту пізнання цього винятково парадоксального явища. З іншого боку, сама свїдомість у розширених межах необмеженої свободи розміковувань і проблемної комунікації становить дійсний, хоча й сутнісно трансцендентний, ноуменальний, а тому феноменально безпосередньо не проявлений, **квazіоб'єкт**

методології, а методологічна робота-діяльність безпосередньо пов'язана із розширенням смислодайних обріїв свідомості, для забезпечення якого створює спеціальні інтелектуальні засоби. Однозначно висновується, що *свідомість і самосвідомість*, унаслідок найвищі форми буттєвої присутності людини у світі і світу в людині, є *рамковою умовою існування та розвитку* досконалих мислення, діяльності, вчинення, методологування. На цих концептах і засновках постає авторська версія **циклічно-вчинкового підходу**, який у взаємодоповненні логічно аргументованих принципів, закономірностей і похідних правил-нормативів дав змогу обґрунтувати повний парадигмальних цикл колективної пізнавальної творчості вчених, логіко-змістову структуру вчинків пізнання Імре Лакатоша як відомого представника посткритицизму другої половини ХХ ст., а також повноцінної гри-учинення як онтофеноменальної даності.

Крім того, у прикінцевій частині дослідження, відштовхуючись від вимог *принципу кватерності*, сформульовані правила колективного думання, професійні ролі і головні принципи мислєдіяльності методолога. Зокрема, аргументовано, що його мінімальний рольовий набір має становити одночасну компетентну діяльність як філософа, епістемолога, аналітика і практика з організації, керівництва та управління, а для забезпечення *професійного згармонювання* світу методології і сфери методологування потрібно домогтися унаслідок чотирьох системних характеристик: постійно відновлюваних ґрунтовних методологічних знань; присутності особи методолога, здатної до чистого мислення, схематизації, проблемно-діалогічної свідомості і відповідного способу життя; діяльності груп та організацій, спроможних ефективно здійснювати філософське і прикладне методологування; систематичного відповідального методологічного самопрактикування того, хто називає себе методологом у лоні розвитку методологічної Касталії.

17. СВІДОМІСТЬ І МИСЛЕННЯ ЯК СУБСТАНЦІЙНІ ДІЙСНОСТІ ТА ЯК МАЙБУТНЄ МЕТОДОЛОГІЇ

Тепер підкреслимо засадниче. Підвищений інтерес у нашій науковій школі (Вітакультурна..., 2019; Методологія і ..., 2019) до феноменології людської свідомості і до створення її повноцінної метатеорії (див. Фурман А., 2017б, 2018а, 2018б, 2021б) пояснюється першорядною умовою: саме свідомість як іманентно-трансцендентна, саморозвитково пульсуюча, сферна буттєвість, внутрішні умови її своєрідних ритмопотоків функціонування, розширення, збагачення і рефлексування як притомної здатності-присутності, а ще точніше – *інобуттєвий засвіт* загостреного почуття свідомості у його джерельному осередді чистого мислення і плинного самоекзистенціювання, у перше становить **квaziоб'єкт методології** як епістемно оприявленого неповторного життя власне людської свідомості на межі чи у просвіті буття, тобто на перетині іманентного і трансцендентного у її канонічних рефлексивних формах – миследіяльності, мислевчинення, вітакультурного (канонічного) методологування.

Звідси постає основне *культуротворче призначення методології*: домогтися, здавалося б, малоімовірного, або й узагалі неможливого, – перевести життєпотік людської свідомості із функціонально-розвиткового режиму хаотичного, безладного, нестримно вактуального перебігу переживань, змислів, схематизмів, думок до внутрішньо зорганізованого, ситуаційно доладного, екзистенційно влучного, самокерованого її буттєствердного ритму-просвітлення через вироблення відповідних її (передусім як свідомої здатності і свідомісної можливості) *сутнісній подієвості* форм, методів, засобів та інструментів надпредметно і полірефлексивно здійснюваних миследіяльності, мислевчинення, філософського і прикладного методологування. Іншими словами, мовиться про істотне розширення і сенсосмислове збагачення донині незвіданих горизонтів, поясів, сегментів, функціоналів, ноуменалів, тональностей *сферного засвіту свідомості* унікальними ресурсами новітньої вітакультурної – філософської, канонічної – методології і персоналізованими – індивідуальними, груповими, колективними – формами її ковітального уможливлення у

взірцевих п р а к т и к а х живодайного *професійного методологування* (щонайперше у лоні методологічних семінарів і сесій, оргдіяльнісних та оргчинкових ігор). Саме все зазначене у метасистемній саморозвитковій цілісності врешті-решт і дає змогу методологічно компетентному інтелектуалу будь-якого фаху чи амплуа адекватно *поіменовувати* щойно виявлене, відкрите, або сконструйоване, створене, логічно правильно формулювати і віднаходити оптимальні шляхи-способи вирішення як повсякденних життєвих завдань, так і малопіддатливих для здолання всеможливих суспільних та особистих проблем, продуктивно діяти і стабільно вчиняти в невизначених та екстремальних соціальних ситуаціях, нарешті повчально для себе й довілля *рефлексувати* те, що відбулося, що існує сьогодні і вірогідно станеться у близькій чи віддаленій перспективі.

Предметне поле методології в авторському варіанті її мислевчинкового творення становить особлива, інтенційно-екзистенційна і водночас осмислювально-рефлексивна, *ідеальна дійсність свідомости* у її винятково загостреному, буттєствердному осередді – в *методологічному мисленні*, котре, охоплюючи та знімаючи переваги інших типів мислення і знаряддево употужнюючи інтелектуальні спроможності людства у розв'язанні складних і глобальних проблем, є:

а) *ідеально змістовленим* у лоні плинного функціонування свідомости (головно як пізнавальної, дослідницької діяльності) із можливістю невербального об'єктивування його продуктів «заднім числом» на дошці чи папері у графіко-символічній формі;

б) *інтенційно інтегрувальним* в напрямку поєднання у знятому вигляді всіх відомих типів мислення і в контексті ситуаційно удіяльненого уприсутнення людини у світі «тут-і-тепер» як вактуальнений зріз чи просвітлена щілина ось-буття;

в) *субстанційно інобуттєвим, самочинним*, проте інтенційно спрямованим на об'єкт і феноменальний світ та просякаюче іманентно пов'язаним із діяльністю і вчиненням як найдосконалишими формами свідомої здатности людини;

г) *універсально загальним роздумовуванням* у своїй постійно відновлювальній надпредметності і безперервній рефлексивній самоорганізованості в конкретно визначеному відборі чи наборі

форм, методів, засобів та інструментів його розвитку як транс-персонального процесу в контекстному часопросторі діалогу, гри, діяльності, або вчинку-події.

У цьому новосвітоглядному сенсі, скажімо, отримана нами *категорійна матриця вітакультурної методології* як канону філософського мислевчинення та еталону методології взагалі, реалізуючи принципи, закономірності і нормативи низки потужних підходів (перш за все вітакультурного, типологічного, таксономічного, системомиследіяльнісного і циклічно-вчинкового), не тільки дала змогу в п е р ш е програмно оприявнити поняттєво-категорійну кульмінацію усіх дотепер фахово здійснених досліджень і розробок у царині філософської і наукової методологій, а й окреслила, головню акумулювавши приховані буттєво-екзистенційні ресурси якісно іншого – метафункціонального, полірефлексивного – ритму-способу життя свідомості, новітні горизонти розвитку методології й унікально широкі можливості компетентного методологування. А це означає, що с в і д о м і с т ь і м и с л е н н я як субстанційні ноуменали бодай незначною мірою будуть освоюватися і використовуватися на благо духовного вдосконалення Людини.

Список використаних джерел

- Бахтін М. До філософії вчинку. *Психологія і суспільство*. 2019. № 1. С. 5–34. DOI: <https://doi.org/102307/431748>
- Бердяєв М. Парадокс брехні. *Психологія і суспільство*. 2014. № 4. С. 20–23.
- Бердяєв М. Філософська істина та інтелігентська правда. *Психологія і суспільство*. 2017. № 4. С. 6–15. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.006>
- Виготський Л. Історичне значення психологічної кризи. *Психологія і суспільство*. 2023. № 1. С. 102–190. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.102>
- Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А. В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
- Гайдеггер М. Лист про гуманізм. *Психологія і суспільство*. 2023. № 2. С. 51–74. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.051>

- Гусельцева М. Суб'єктно-діяльнісний підхід С. Л. Рубінштейна: неокантіанство і марксизм. *Психологія і суспільство*. 2021. № 2. С. 102–121. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2021.02.102>
- Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
- Лакатош І. Історія науки та її раціональні реконструкції. *Психологія і суспільство*. 2016. № 3. С. 13–23.
- Методологія і психологія гуманітарного пізнання. До 25-річчя наукової школи професора А. В. Фурмана : колективна монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 998 с.
- Роменець В. А., Маноха П. І. Історія психології ХХ століття : навч. посіб. 3-є вид. Київ : Либідь, 2017. 1056 с.
- Рубінштейн С. Принцип творчої самодіяльності. *Психологія і суспільство*. 2021. № 2. С. 97–101. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2021.02.097>
- Самойлов О. Діалогіка формотворення ідеї як засобу мислення. *Психологія і суспільство*. 2020. № 3. С. 5–27. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2020.03.005>
- Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. *Психологія і суспільство*. 2022. № 2. С. 49–61. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2022.02.049>
- Система сучасних методологій : хрестоматія у 4-х томах / упоряд., відп. ред., перекл. А. В. Фурман. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. Т. 1. 314 с. Т. 2. 344 с. Т. 3. 400 с. 2021. Т. 4. 400 с.
- Фурман А. В. Авторська парадигма із дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». *Психологія і суспільство*. 2023а. № 1. С. 209–244. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2023.01.209>
- Фурман А. В. Авторська програма із дисципліни «Психологія як сфера мислєдїяльності». *Психологія і суспільство*. 2021а. № 1. С. 160–185. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2021.01.160>
- Фурман А. В. Архітектоніка теорії діяльності: рефлексивно-вчинковий сценарій метаметодологування. *Психологія і суспільство*. 2022а. № 1. С. 7–94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2022.01.007>
- Фурман А. В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016а. 378 с.

- Фурман А. В. Категорійна матриця вітакультурної методології: від мислевчинення до канону. *Психологія і суспільство*. 2023б. № 2. С. 6–50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.006>
- Фурман А. В. Категорійна матриця теоретичної психології. *Психологія і суспільство*. 2020. № 2. С. 13–51. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.02.013>
- Фурман А. В. Метатеоретична мозаїка життя свідомості. *Психологія і суспільство*. 2018а. № 3/4. С. 13–50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.03.013>
- Фурман А. В. Метатеоретичні концепти пізнання свідомості. *Психологія особистості*. 2018б. № 1 (9). С. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.15330/ps.9.1.5-11>
- Фурман А. В. Методолог – професія майбутнього. *Психологія і суспільство*. 2016б. № 1. С. 16–42.
- Фурман А. В. Методологічна оптика як інструмент мислевчинення. *Психологія і суспільство*. 2022б. № 2. С. 6–48. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.006>
- Фурман А. В. Методологічна реконструкція системомиследіяльнісного підходу до розуміння свідомості. *Психологія і суспільство*. 2021б. №1. С. 5–35. <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.005>
- Фурман А. В. Модульно-розвивальна організація миследіяльності – схема професійного методологування. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 40–69.
- Фурман А. В. Модульно-розвивальний оргпростір методологування: аргументи розширення. *Психологія і суспільство*. 2017а. № 1. С. 34–49. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.01.034>
- Фурман А. В. Рефлексивне обгрунтування концентрів вітакультурної методології. *Вітакультурний млин*. 2009. Модуль 10. С. 4–12.
- Фурман А. В. Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування. *Психологія і суспільство*. 2017б. № 4. С. 16–38. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.016>
- Фурман А. В., Фурман О. Є. Методологічне обгрунтування психології як сфери миследіяльності. *Психологія і особистість*. 2021. № 2. С. 9–45. DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2021.2.239951>
- Фурман (Гуменюк) О. Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу : монографія. Ялта ; Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 340 с.

- Фурман О. Є. Психологічні параметри інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2015. 37 с.
- Фурман О. Простір і час у психологічному дискурсі. *Психологія і суспільство*. 2017. № 1. С. 79–132. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.01.079>
- Щедровицький Г. Засадничі уявлення та категорійні засоби теорії діяльності. *Психологія і суспільство*. 2022. № 1. С. 95–126. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.095>
- Щедровицький Г. Психологія і методологія: перспективи співорганізації. *Психологія і суспільство*. 2021. № 2. С. 122–142. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.122>
- Яковенко Ю. Методологічна травма в соціогуманітарних науках. *Психологія і суспільство*. 2022. № 1. С. 127–148. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.127>

References

- Bakhtin, M. (2019). Do filosofii vchynku [To the philosophy of action]. *Psykhohohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 5-34 [in Ukrainian].
- Berdyayev, N. (2014). Paradok's brekhni [The paradox of lies]. *Psykhohohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 4, 20-23 [in Ukrainian].
- Berdyayev, N. (2017). Filosofs'ka istyna ta intelihent'ska Pravda [Philosophical truth and intellectual true]. *Psykhohohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 4, 6-15 [in Ukrainian].
- Furman, (Humeniuk), O. I. (2008). *Teoriia i metodohiia innovatsiino-psykhohohichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu [Theory and methodology of innovation-psychological climate of the general educational institution]*. Yalta;Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2005). Modulno-rozvyvalna orhanizatsiia myslediialnosti – skhema profesiinoho metodolohuvannia [Modular and developmental organization of thinking – a scheme of professional methodology]. *Psykhohohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 4, 40-69 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2009). Reflek'syvne obhruntuvannya kontsentriv vitakul'turnoyi metodolohiyi [Reflexive justification of concentrates of vitacultural methodology]. *Vitakulturnyi mlyn [Viticultural mill]*, 9, 4-12 [in Ukrainian].

- Furman, A. V. (Ed.). (2015). *Systema suchasnykh metodolohii [The system of modern methodologies]: khrestomatiia* (4 vol.). Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2016a). *Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia [The idea and content of professional methodology]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2016b). Metodolog – profesiia majbutn'ogo [Methodologist – profession of the future]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 16-42 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2017a). Modulno-rozvyvalnyi orhprostir metodolohuvannia: arhumenty rozshyrennia [Modular-developmental organizational space of methodology: arguments of expansion]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 34-49 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2017b). Svidomist yak ramkova umova piznannia i metodolohuvannia [Consciousness as a framework condition for cognition and methodology]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 4, 16-38 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2018a). Metateoretychna mozaika zhyttia svdomosti [Metatheoretical mosaic of the life of consciousness]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 34, 13-50 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2018b). Metateoretychni kontsepty piznannia svdomosti [Metatheoretical concepts of cognition of consciousness]. *Psykholohiia osobystosti [Personality psychology]*, 1 (9), 5-11 [in Ukrainian].
- Furman, A. V., Furman, O. I., Shandruk, S. K. (Eds.). (2019). *Vitakulturna metodolohiia: antolohiia. Do 25-richchia naukovoï shkoly profesora A. V. Furmana [Viticulturnal methodology: an anthology. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's Scientific School]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
- Furman, A. V., Furman, O. I., Shandruk, S. K. (Eds.). (2019). *Metodolohiia i psykholohiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoï shkoly profesora A. V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian cognition. To the 25th anniversary of professor A. V. Furman's scientific school]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2020). Katehoriina matrytsia teoretychnoi psykholohii [Categorical matrix of theoretical psychology]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 2, 13-51 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2021a). Avtorska programa iz disyplinu "Psykholohiia iak sfera muslediialnosti" [Author's program of the discipline

- “Psychology as a field of thinking-activity”). *Psykholojiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 160-185 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2021b). Metateoretychna rekonstruktsiia systemomuslediiialnisnyi pidkhid do rosuminnia svidomosti [Methodological reconstruction of system-thought-activity approach to consciousness understanding]. *Psykholojiia osobystosti [Personality psychology]*, 1 (10), 5-35 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2022a). Arhitektonika teoriiy diyal'nosti: reflexivno-vchunkoviyi scenariyi metametodolohuvannia [Architectonics of activity theory: reflexive-deed scenario of metamethodologization]. *Psykholojiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 7-94 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2022b). Metodolohichna optyks yak instrument myslevtchunenia [Methodological optics as a thought-activity tool]. *Psykholojiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 2, 6-48 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2023a). Avtorska programa iz disziplinu “Metodologiia ta organizatsiia naukovyh doslidzhen” “Author’s program on the discipline “Methodology and organization of scientific researches”. *Psykholojiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 209-244 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2023b). Katehoriina matrytsia vitakulturnoi metodolohii: vid myslevchynennya do kanonu [Categorical matrix of vitacultural methodology: from thinking to the canon]. *Psykholojiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 2, 6-50 [in Ukrainian].
- Furman, A. V., & Furman, O. Ye. (2021). Metodolohichne obhruntuvannya psyhlohohii yak sfery myslediyal'nosti [Methodologicak justification psychology as areas of thought]. *Psykholojiia osobystosti [Personality psychology]*, 2, 9-45 [in Ukrainian].
- Furman, O. Y. (2015). *Psykhologichni parametry innovatsiino-psykhologichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu [Psychological parameters of the innovation-psychological climate of a secondary school]*. (Extended abstract of D diss.). Odesa [in Ukrainian].
- Furman, O. Ye. (2017). Prostrir i chas u psykhologichnomu dysk'ursi [Space and time psychological discourse]. *Psykholojiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 79-132 [in Ukrainian].

- Guseltseva, M. (2021). Sub'yek'no-diyal'nisnyy pidkhid S. L. Rubinshteyna: neo-k'antianstvo I marksizm [Subjectactivity of S.L. Rubinstein: Neo-Kantianism and Marxism]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 2, 102-121 [in Ukrainian].
- Heidegger, M. (2023). Lyst pro humanism [Letter on 'humanism']. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 2, 51-74 [in Ukrainian].
- Kant, I. (2001). *Krytyka chystoho rozumu [Critique of pure reason]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Lak'stos, I. (2016). Istoriya nauky ta yiratsional'ni rekonstruk'tsii [History of a science and its rational reconstructions]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 3, 13-23 [in Ukrainian].
- Romenets, V. A., & Manokha, P. I. (2017). *Istoriia psykholohii XX stolittia [History of psychology of the twentieth century]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Rubinstein, L. (2021). Pryntsyp tvorchoyi samodijal'nosti [The principle of creative self-activity]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 2, 97-101 [in Ukrainian].
- Samoylov, O. (2020). Dialohika formotvorenniya ideyi yak zasobu myslennya [Dialogics of idea form-creation as a means of thinking]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 3, 5-27 [in Ukrainian].
- Sartre, J.-P. (2022). Ekzystentsializm – tse humanism [Existentialism – is a humanism]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 2, 49-61 [in Ukrainian].
- Shchedrovitsky, G. (2021). Psykholohiia I metodologiya: perspektyvy spivorhanizatsiyi [Psychology and methodology: prospects of co-organization]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 2, 122-142 [in Ukrainian].
- Shchedrovitsky, G. P. (2022). 'Zasadnuchi yivlennia ta katehorijni zasoby teorii diial'nosti [Basic ideas and categorical means of activity theory]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 95-126 [in Ukrainian].
- Vygotsky, L. (2023). Istorychne znachennya psykholohichnoyi kryzy [The historical meaning of the psychological crisis]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 102-190 [in Ukrainian].
- Yakovenko, Yu. (2022). Metodolohichna travma v sotsiohumanitarnykh naukakh [Methodological trauma in the socio-humanitarian

sciences]. *Psykhologhiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 127-148 [in Ukrainian].

A. Furman

METHODOLOGY AND PSYCHOLOGY IN REFLECTIVE ARCHITECTURE OF METHODOLOGY CONCENTERS

The fundamental study is dedicated to the reflexive justification of the logic-content architectonics of concentrers in methodology – philosophical and philosophical-psychological, which establish the thematic-conceptual integrity of the structure and content of the final (fifth) volume of the author’s anthology “System of Modern Methodologies” (2015, 2021), intended for applicants of the third (educational and scientific) level of training from the academic training of philosophy doctors in various specialties. The main idea of the mutual rational and cultural enrichment of both considered sciences is their essential dialectical interpenetration, when psychology will be able to solve its own key problems and the most difficult tasks only by using the latest achievements of philosophical methodology, instead, the latter will be able to get out of the objectified in the texts, a meaningfully distilled and personally detached state only under the conditions of using the productive possibilities of psychology as a field of humanities and, first of all, as an all-encompassing sphere of thought activity and in this way will discover its own freedom-practice – a co-vital, thought-communicative, wisdom-giving methodology. The object of scientific construction is the architectural-concentric organization of methodological works of leading thinkers of the past and present in two thematic directions: a) fundamentals and prospects for the development of philosophical methodology and b) innovative means and heuristic resources of professional methodology, which represent the binary complementarity of multi-circle formations with common centers. These complexly structured formations constitute a vast subject field of realized thinking-activity with inseparable poles of materiality, namely, the world of methodology as the possibility of expanded consciousness, which is justified by I. Kant’s transcendental methodology, and the sphere of methodology as the reality of its living existence, which presents an exceptionally thorough methodological study of the historical significance of L. S. Vygotsky’s psychological crisis. From the specified poles-focuses peculiar thematic-content circles (texts) of different cultural importance depart. Thus, on the one hand, six methodological centers of an increasingly expanded format of worldview action are highlighted. These are clearly categorized works: J.-P. Sartre and M. Heidegger’s works about the essence of humanism, which were made in the realm of existential direction, but in different dimensions and styles of philosophizing; M. O. Berdyaev’s works about philosophical truth and intellectual truth, but with an amendment to the paradoxical and organic nature of lies; M. M. Bakhtin and O. Ye. Samoilov’s works about a single and exceptional being-event as a way of human presence in the event architecture of a real act and, accordingly, about dialogic positioning in relation to the same object of understanding in the form of posing a theoretical problem, and about the use of ideas as a means of thinking; I. Lakatos’ works on the philosophical insight into the history of science and its well-known rational reconstructions with a

focus on the advantages of the authors' methodology of research programs; our works (A. F.) on meta-theoretical mosaic of the life of consciousness and methodological reconstruction of the system-thought-activity approach to its understanding as an attributive way of human essentiality and as a quasi-objective reality of the newest methodology; and in conclusion, we presented for the first time the newly created categorical matrix of vitacultural methodology as a canonical form of methodology in general, which constitutes the newest, philosophically oriented and rational-humanitarian worldview map of the latest methodological knowledge and, in the case of its skillful application, turns into a powerful tool of professional methodology. On the other hand, the philosophical and psychological content of the six (including the thematically relevant afterword) methodology centerers, which symbolize the gradual expansion of circles of a number of fundamental works, is clarified: S. L. Rubinstein and M. S. Huseltseva's works on the essence of the principle of creative self-activity, which indicates a way to solve one radical problem – the relationship between objective existence and the subject of consciousness, and about the real achievements of the century-long development of the subject-activity approach in the succession of his (S. L.) three periods methodological creativity: neo-Kantian, Marxist, and anthropological (existential); H. P. Shchedrovitskyi and A. V. Furman's works about intellectual sources, basic concepts, categorical means, system foundations, reproductive and activity schemes, logical principles, organizational norms and invariants of the multi-conscious positioning of the general theory of activity, as well as about the results of reflexive and practical reconstruction of this theory according to the logic of the ever-growing methodological reflection and with the help of meta-methodological optics constructed by the author, which made it possible to update the existing mosaic of ideas and themes, concepts and concepts, foundations and principles, ideas and constructs, concepts and categories, thinking schemes and models, matrices and paradigms; our development of multi-parameter models of methodological optics of classical, non-classical and post-classical scientific rationality as versatile tools of thinking; Yu. I. Yakovenko and O. Ye. Furman's works about the urgent problems of the emergence of the methodology of social and humanitarian sciences in two aspects – about the occurrence of the unpleasant fact of methodological trauma and the conditions for overcoming it, and about the methodologically expedient enrichment of the conceptual and terminological field of the relevant categories of space and time in the dialectical complementarity of induction and deduction methods based on the author's theory of innovative and psychological climate in organizations; H. P. Shchedrovitskyi and A. V. Furman, and O. Ye. Furman's works about the prospects for the co-mobilization of epistemological and reflexive-interpretive resources for the development of psychology and methodology and about an alternative to the scientific-objective understanding of psychology as a universe of human co-vitality and therefore as a special worldview based on the four-stage logic of establishing a strategy of psychological thinking; the author's work on the multi-source argumentation of the emergence in the near future of an exceptionally popular profession of a methodologist, who will have an expanded horizon of the ideal materiality of consciousness in its special environment – the uniquely self-organized reality of methodological thinking, which enables constantly renewing reflexivity and perfect

methodology in thought and action. As a result, it is concluded that the advent of the methodology runs along a so far unexplored highway course of cognition, design, scripting and creation of local oases of modular-developmental space-time of motivated existence of descending, transcendently harmonized and functionally interrelated, at least four substantial realities of the individual or team realization of life: awareness – reflection – thinking – reasoning.

Key words: *the world of methodology, sphere of methodology, consciousness, psyche, psychological science, methodological problem, center of methodology, methodological optics, procedure of concentration, transcendental methodology, thought scheme, practical, existentialism, humanism, methodology, thought, language, philosophical truth, paradox of lies, dialogic, ontology of act, acting, idea, theoretical problem, rational reconstruction, research program, meta-theory of consciousness, methodological reconstruction, conscious ability of a person, systems thinking approach, canonical thinking, vitacultural methodology, category matrix, typological approach, methodological research, psychological crisis, creative self-activity, subject-activity approach, general theory of activity, methodological thinking, genesis of reflection, meta-methodological optics, scientific rationality, methodological trauma, space and time, A. V. Furman's cyclical practical approach of, psychology as a sphere of thinking, the profession of a methodologist, the subject field of methodology.*